DESPRE PEDAGOGIE

PAIDEIA Colecția cărților de seamă

Immanuel Kant

Despre pedagogie

Colecţia cărţilor de seamă

Redactor: Simona Pelin

Str. Tudor Arghezi nr. 15, sector 2
701341 Bucureşti, România
tel.: (004021) 211.58.04; 212.03.47
fax: (004021) 212.03.48
e-mail: paideia@fx.ro
www.paideia.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
KANT, IMMANUEL
Despre pedagogie / Immanuel Kant. - Bucureşti : Paideia, 2002
80 p. ; 23,5 cm. - (Colecţia cărţilor de seamă)
ISBN 973-596-104-0

371.3

Immanuel Kant

Despre pedagogie

Traducere de
Traian BRĂILEANU

PAIDEIA

Prefaţă

În cuprinsul acestei prefeţe încercăm să identificăm problemele mai deosebite, cu impact actual, ce ar putea fi valorificate şi validate în perimetrul pedagogiei contemporane, antamate de Immanuel Kant în lucrarea sa *Über Pädagogik* (*Despre pedagogie*).

Lucrarea *Despre pedagogie* a fost publicată în 1803 şi este o lucrare-satelit ce gravitează în jurul celor trei *Critici*, importanţa ei fiind aceea de a arăta până unde se poate întinde raţiunea practică a filosofiei kantiene. Căci, după cum preciza Kant, educaţia nu este chemată să formeze raţiunea speculativă, ci o raţiune care, în economia şi structura sa, e practică (în înţelesul de „reflexiune asupra a ceea ce se întâmplă, după cauzele şi efectele sale" – p. 53).

Această lucrare de mică întindere referitoare la educaţie diferă, oarecum, ca metodă, de lucrările axiale-pivot pe care le complineşte, în sensul că aici Kant nu mai procedează decât arareori la distingerea (separarea) factorilor formali, apriorici, a formelor pure ale acţiunilor morale în conţinutul lor de obiecte sensibile şi elementele empirice, schimbătoare şi relative, ci, dimpotrivă, el le contopeşte cu problemele concrete ale educaţiei, cu aspectele aplicării ei în experienţa vieţii reale de toate zilele.

De la început Kant postulează că **omul este singura fiinţă care trebuie educată pentru a deveni OM**. „Omul poate deveni om numai prin educaţie. El nu e nimic decât ceea ce face educaţia din el" (p. 17). Educaţia este cea care face demarcaţia între om şi celelalte creaturi (*Geschopt*).

Educaţia, în centrul căreia se află disciplina, este aceea care preface animalitatea în umanitate. „Disciplina îl opreşte pe om să se abată prin impulsurile sale animalice de la menirea sa, de la

umanitate" (p. 16) – precizează Kant. Această semnificaţie pozitivă a disciplinei evidenţiată de Kant ne ajută să înţelegem cum, corectându-i ieşirile determinate de înclinaţia sa spre libertate neîngrădită, disciplina îl supune pe om legilor umanităţii. Desigur, spune Kant, această disciplină nu se formează de la sine, în mod spontan, ci într-un cadru organizat, instituţionalizat printr-o activitate specială – educaţia cu scopuri precise şi mijloace adecvate.

Omului îi trebuie îngrijire şi cultură este un al doilea postulat pe care-l enunţă Kant – cultura cuprinzând, pe lângă disciplină, şi instrucţia. Acestea din urmă au o importanţă extrem de mare în devenirea individului uman, pentru că, spune Kant, „cel ce nu e cultivat e brut (necioplit), cel ce nu e disciplinat e sălbatic" (p. 18); ba, mai mult, „neglijarea disciplinei este un rău mai mare decât neglijarea culturii, căci aceasta se mai poate completa mai târziu; sălbăticia însă nu se poate şterge – şi o greşeală în disciplină nu poate fi îndreptată niciodată" (p. 18).

Umanismul lui Kant, derivat din iluminismul epocii în care a trăit, prezent, de altfel, în întreaga lui operă, transpare şi în această lucrare de mică întindere despre educaţie, atunci când el afirmă: „ne încântă gândul că natura umană se va dezvolta tot mai bine prin educaţie, căreia îi putem da o formă potrivită umanităţii. Asta ne deschide vederea spre un viitor mai fericit al genului uman" (p. 18).

În lucrarea sa *Despre pedagogie* Kant aduce în discuţie necesitatea reformării educaţiei vremii lui, căreia el îi reproşa că nu-l formează şi nu-l dezvoltă pe om pentru a atinge în întregime scopul existenţei sale. „Noi putem lucra – scria Kant – la un plan al unei educaţii mai potrivite, lăsând urmaşilor instrucţiuni pentru ea, ca s-o poată înfăptui încetul cu încetul [...]. [Căci] ... educaţia este o artă a cărei practicare trebuie perfecţionată prin multe generaţii. Fiecare generaţie, înzestrată cu cunoştinţele celei precedente, poate înfăptui tot mai mult o educaţie care dezvoltă în mod proporţionat toate dispoziţiunile naturale ale omului, conducând astfel umanitatea spre menirea ei" (p. 19-20).

Unul dintre principiile acestei noi educaţii este acela al tratării diferenţiate a indivizilor, educaţia fiind, în viziunea lui Kant, arta de a dezvolta dispoziţiunile naturale ale fiecărui om, ştiut fiind faptul că natura nu i-a dat omului pentru asta nici un instinct. Atât

începutul, cât şi progresul acestei arte sunt sau **mecanice**, fără plan, rânduite după împrejurări date, sau **judicioase**. În mod mecanic se iveşte arta educaţiei numai cu anumite ocazii, când observăm dacă ceva e păgubitor sau folositor pentru om. Acest mod de a concepe educaţia, susţine Kant, cuprinde unele greşeli şi lipsuri, deoarece nu se întemeiază pe nici un plan. De aceea, este necesar, precizează el, ca arta educaţiei sau pedagogică să devină judicioasă, pentru a putea să dezvolte natura umană în aşa fel încât să-şi atingă integral menirea (scopul). De pildă, principiul imitaţiei părinţilor de către copii trebuie înlăturat, întrucât există riscul ca un „prost-crescut" (p. 21) să-l crească apoi pe altul. Remediul acestei situaţii îl constituie, spune Kant, prefacerea pedagogiei în ştiinţă, transformarea pedagogiei în studiu sistematic.

În acest context, Kant aduce în discuţie un alt principiu al pedagogiei moderne: „copiii trebuie educaţi nu potrivit cu starea prezentă, ci cu starea mai bună, posibilă în viitor, a genului uman" (p. 21). „Buna educaţie e tocmai izvorul din care iese tot binele în lume" (p. 22), exclamă Kant.

La un moment dat, înspre finalul părţii de *Introducere* a lucrării sale *Despre pedagogie*, Kant simte nevoia unei recapitulări, prilej cu care face unele precizări asupra conceptului „educaţie". Astfel, el conchide că prin educaţie omul trebuie să fie:

1) **disciplinat**. A disciplina înseamnă a căuta de a face ca animalitatea să nu păgubească umanitatea, nici în individul izolat, nici în omul social. Disciplina este deci numai îmblânzirea sălbăticiei;
2) **cultivat.** Cultura cuprinde învăţătura şi instrucţia. Prin ea se dobândeşte abilitatea (citirea, scrierea, muzica etc.);
3) **prudent**, adică să se adapteze societăţii omeneşti, să fie simpatizat şi să aibă influenţă. Pentru aceasta e nevoie de un anumit fel de cultură, pe care o numim **civilizare** (care presupune maniere, politeţe, capacitate de relaţionare cu semenii);
4) **moral,** adică omul să fie nu numai îndemânatic pentru tot felul de scopuri, ci să-şi câştige şi tăria sufletească de a alege numai scopuri bune (aprobate cu necesitate de oricine şi care pot fi totodată scopuri pentru oricine).

Un alt principiu pedagogic modern invocat de Kant este cel al instruirii active, participative a elevilor. Copiii, susţine Kant, nu trebuie să fie dresaţi în mod mecanic, ci să fie învăţaţi să gândească.

Acest principiu pedagogic, împreună cu celelalte amintite mai înainte, se cer a fi experimentate. De aici şi solicitarea lui Kant de a se organiza mai întâi şcoli experimentale şi mai apoi să se înfiinţeze şcoli normale.

Educaţia se poate realiza, spune Kant, fie particular, fie public. Cea dintâi, educaţia în particular, e făcută de părinţi sau ajutoare plătite (preceptori) care asigură practicarea preceptelor, în principal a celor morale – deci educaţia morală –, iar cea de-a doua – educaţia publică – asigură instrucţia (informarea). Desigur, o educaţie publică completă este aceea care reuneşte amândouă laturile: instrucţia şi formarea morală. Este motivul pentru care această ultimă formă este preferată şi apreciată de Kant ca oferind cea mai bună imagine a viitorului cetăţean. „Educaţia publică îşi are avantajele cele mai evidente, căci prin ea copiii învaţă să-şi măsoare puterile, învaţă limitarea prin dreptul altora. Aici nimeni nu se bucură de privilegii, deoarece pretutindeni se simte rezistenţă, deoarece nimeni nu poate ieşi la suprafaţă decât când excelează prin meritul propriu" (p. 28).

În cea de-a doua parte a scrierii sale, intitulată *Tratat* (de la care, probabil, a împrumutat C.V. Buţureanu – primul traducător în limba română al acestei lucrări kantiene – titlul traducerii sale, *Tratat de pedagogie* (1912)), Kant abordează laturile educaţiei: educaţia **fizică** (îngrijirea corpului fizic-biologic) şi educaţia **practică** sau **morală** (ce vizează tot ceea ce se raportează la libertate). Educaţia practică, fiind „educaţia spre personalitate" (p. 31), cuprinde, de altfel, toate laturile educaţiei intelectuale: 1) formarea **scolastică mecanică** (vizând abilitatea), ce conferă omului valoare cu privire la sine însuşi ca individ, realizată de institutor; 2) **pragmatică** (vizând prudenţa), formând omul ca cetăţean cu o valoare publică, realizată de educator; 3) **morală** (vizând moralitatea), prin ea omul dobândind o valoare în perspectiva întregului gen uman.

În ceea ce priveşte educaţia fizică, pe multe pagini Kant analizează şi exemplifică modul în care se pot realiza în cadrul acesteia calităţile V.Î.R.F. (viteză, îndemânare, rezistenţă şi forţă).

Educaţia fizică este însoţită de educaţia sufletului, în sensul de cultura fizică a spiritului. Aceasta este împărţită de Kant în **liberă** şi **scolastică**. Prima este **jocul** în orele libere la dispoziţia elevului, cea de-a doua este însă **munca** serioasă desfăşurată sub constrângere.

Pe această bază Kant arată că pot fi schiţate diferite planuri de educaţie, ce se pot întemeia fie pe metoda învăţării prin joc, fie pe metoda învăţării prin sarcini precise („treabă serioasă" (p. 47), cum scrie el). În acest context, Kant devoalează un alt principiu al pedagogiei moderne: educaţia trebuie făcută prin muncă şi pentru muncă, deoarece omul este unicul animal care trebuie să muncească pentru a-şi asigura subzistenţa.

Educaţia trebuie să se axeze în principal pe facultăţile sufleteşti superioare (inteligenţa, puterea de judecare, raţiunea); celor inferioare izolate (atenţia, memoria), neavând nici o valoare, Kant le hărăzeşte un rol marginal. De pildă, în ceea ce priveşte memoria, deşi semnalează necesitatea inventării de procedee mnemotehnice de învăţare a limbilor străine, a geografiei, Kant respinge categoric, ca nocivă, lectura beletristică (cititul romanelor).

În această parte a lucrării, în care Kant face o tratare sistematică a problemelor de pedagogie, el identifică şi alte principii ale educaţiei; printre acestea îl amintim pe acela al luării în consideraţie a particularităţilor de vârstă şi individuale, a cărui realizare presupune, în expresie kantiană, „a combina pe nesimţite ştiinţa cu putinţa" (p. 51) elevilor, ca şi pe acela al învăţării conştiente („inteligenţa să nu procedeze numai în mod mecanic, ci şi având conştiinţa unei reguli" – p. 51).

În aceeaşi ordine de idei, Kant este pentru învăţământul formativ, şi mai puţin pentru cel informativ. Scopul educaţiei este – scrie el – năzuinţa „spre abilitate şi perfecţiune, nu pentru a-l informa pe elev într-o materie specială, ci pentru a întări forţele sale mintale" (p. 52). Drept urmare, el recomandă cu stăruinţă **metoda maieutică** a lui Socrate, de a scoate cunoştinţe din raţiunea proprie copiilor, şi nu de a turna în capul lor cunoştinţe raţionale, alături de cea **catehetică-mecanică**.

În ceea ce priveşte educarea laturii volitive a personalităţii copilului, Kant e de părere că „voinţa copiilor nu trebuie [...] frântă, ci trebuie numai condusă aşa încât să cedeze în faţa piedicilor naturale" (p. 55). „Frângerea voinţei produce o mentalitate de sclav, pe când rezistenţa naturală produce docilitate" (p. 56).

Immanuel Kant este inflexibil în rigorismul său atunci când e vorba de educaţia (cultura) morală; aceasta trebuie să se întemeieze pe axiome, nu pe disciplină (experienţă). Copilul trebuie deprins a acţiona după maxime, şi nu după anumite impulsuri. Caracterul – rezultat de prim ordin al educaţiei morale, în opinia lui Kant – stă în abilitatea de a acţiona după maxime: la început ne însuşim maxime ale şcolii, iar mai târziu, maxime ale umanităţii. De caracter depinde docilitatea (ascultarea) elevilor, ce poate fi una faţă de **voinţa absolută**, dedusă din constrângere, sau una faţă de **voinţa cunoscută ca raţională**, realizată ca ascultare voluntară. Cu acest prilej Kant se apleacă asupra celor două laturi fundamentale ale educaţiei: convingerea şi constrângerea.

Deşi Kant este conştient de faptul că la copii nu trebuie să formăm caracterul unui cetăţean, ci caracterul unui copil, totuşi el atrage atenţia că ascultarea de voinţa absolută e foarte necesară şi pentru copil, deoarece îl pregăteşte pentru îndeplinirea acelor legi pe care trebuie să le respecte în viitor ca cetăţean. De aceea copiii trebuie să stea sub o anumită lege a constrângerii; această lege trebuie să fie însă universală.

Între datorie şi înclinaţie, Kant înclină firesc, dacă ţinem seama de concepţia sa de ansamblu asupra moralei, spre cea dintâi: în viaţă ne poate conduce numai datoria, nu înclinaţia. Încălcarea unei porunci trebuie să fie, spune Kant, urmată de pedepse, fie fizice, fie morale, administrate însă cu multă luare-aminte, pentru a nu rezulta nici *indoles servilis* şi nici *indoles mercenaria*. Pedepsele fizice fiind complementare celor morale, la ele se va recurge rar, întrucât prin practicarea lor nu se mai formează un caracter bun. Când pedepsele fizice sunt frecvent folosite, deseori repetate, ele produc răutate, încăpăţânare. Or, educaţia morală are drept scop fundamental formarea trăsăturilor şi notelor esenţiale ale unui om de caracter: sentimentul şi ideea datoriei, dragostea de adevăr, sociabilitatea, seninătatea sufletului ş.a. Drept căi de înfăptuire a acestui scop, Kant propune două maxime-principiu: *sustine et abstine* şi *festina lente* (*sustine* însemnând „rabdă şi deprinde-te a suporta", iar *festina lente* indicând o activitate continuă de învăţare cu temei). Alte căi, amintite de Kant în completarea celor de mai sus, sunt: puterea exemplului, unitatea dintre vorbă şi faptă.

În ultimă analiză kantiană, educaţia morală se finalizează cu conştientizarea necesităţii împlinirii datoriilor faţă de sine însuşi (prin care omul ajunge să păstreze în persoana sa proprie demnitatea umanităţii) şi a datoriilor faţă de alţii (prin care omul dobândeşte respectul şi stima pentru dreptul celorlalţi oameni). Prin aceasta şi numai astfel omul devine fiinţă morală. Căci din natură el nu este nicidecum o fiinţă morală – arată Kant, precizând că „el devine o fiinţă morală numai dacă raţiunea sa se înalţă până la noţiunile datoriei şi legii" (p. 69-70).

Interesante şi de o mare actualitate sunt şi consideraţiile kantiene asupra educaţiei religioase a copiilor, ca o componentă majoră a educaţiei, şi, în special, cele referitoare la relaţia dintre religie (teologie) şi moralitate, la însemnătatea uneia în configurarea celeilalte.

În finalul micului său tratat de pedagogie, Kant adaugă „câteva observaţii de care ar trebui să ţină seama mai ales tineretul, la intrarea în adolescenţă" (p. 73). Printre acestea se numără şi cele privitoare la educaţia sexuală a tinerilor. „În educaţia timpurilor mai noi se susţine cu tot dreptul – scrie Kant – că trebuie să i se vorbească tânărului despre acestea în mod deschis, lămurit şi hotărât" (p. 74), fiind învăţat de timpuriu să aibă stimă cuviincioasă faţă de celălalt sex.

În încheiere, întreaga viziune pedagogică a lui Kant despre educaţie o putem rezuma şi reda prin propriile-i construcţii lingvistice: „În educaţie totul depinde de faptul de a stabili pretutindeni principii exacte, făcându-i pe copii să le înţeleagă şi să le primească cu plăcere. Ei trebuie să înveţe a pune în locul dispreţului, urii, oroarea de ceea ce-i revoltător şi absurd; a pune numai oroarea interioară în loc de cea exterioară, faţă de oameni şi faţă de pedepsele divine; stimă de sine şi demnitate interioară – în locul opiniei oamenilor, valoare interioară a acţiunii şi a făptuirii – în loc de vorbe şi emoţii, inteligenţă – în loc de sentiment, şi veselie şi pietate cu bună-dispoziţie – în loc de devoţiune morocănoasă, timidă şi întunecată" (p. 70). Ei trebuie să se bucure în urma realizării interesului pentru binele lor însuşi, pentru binele altora şi pentru binele universal (chiar dacă acesta din urmă nu este în folosul patriei lor sau spre câştigul lor propriu).

Consecvent concepţiei sale filosofice de ansamblu, în pedagogia sa Kant a implicat la maximum imperativul său categoric, care aici apare transfigurat astfel: „Să năzuim a considera multe totdeauna ca datorie. O acţiune trebuie să aibă pentru mine valoare nu pentru că e de acord cu înclinaţia mea, ci pentru că prin aceasta îmi îndeplinesc datoria" (p. 76).

Prof. univ. dr. *Constantin STROE*

Nota traducătorului

Traducerea de faţă s-a făcut după textul german editat de G. Hartenstein, 1868, vol. VIII. Paginaţia acestei ediţii e notată de noi pe margine.

Există o traducere în limba română a *Tratatului de pedagogie* al lui Kant, publicată de C.V. Buţureanu (Biblioteca pentru toţi, nr. 770-771/1912), dar ea e făcută după traducerea franceză a lui Jules Barni, deci este o traducere a unei traduceri. Şi, cum traducerea lui Barni, pe care am consultat-o şi noi (în ediţia a V-a, îngrijită de Raymond Thamin), se depărtează uneori simţitor de textul german, iar cea română – de textul francez, publicarea unei traduceri după textul german e pe deplin justificată.

15 octombrie 1945 *T.B.*

Introducere

Omul este singura fiinţă[1] care trebuie educată. Prin 457
educaţie înţelegem anume îngrijirea (hrana, întreţinerea), disciplina şi instrucţia însoţită de cultură. Drept urmare, omul este copil sugar, elev şi discipol.

Animalele se folosesc de forţele lor, din clipa în care încep să aibă vreuna dintre aceste forţe, în mod regulat, adică în aşa fel încât să nu le devină vătămătoare lor înseşi. Într-adevăr, nu putem decât să ne minunăm văzând, de pildă, cum puii de rândunică, abia ieşiţi din găoace şi încă lipsiţi de lumina ochilor, ştiu totuşi să facă aşa încât necurăţenia lor să cadă afară din cuib. Animalele deci n-au nevoie de îngrijire, ci cel mult de hrană, încălzire şi conducere, sau de o anumită ocrotire. De hrănire au nevoie, ce-i drept, cele mai multe animale, dar nu şi de îngrijire. Prin îngrijire, anume, înţelegem prevederea părinţilor pentru a opri o întrebuinţare vătămătoare pe care ar putea-o da copiii forţelor lor. Dacă un animal, de pildă, ar ţipa îndată ce vine pe lume, cum fac copiii, el ar deveni negreşit prada lupilor şi a altor fiare atrase de ţipetele lui.

Disciplina preface animalitatea în umanitate. Un animal este chiar prin instinct tot ce poate fi; o raţiune străină a pregătit pentru el totul încă de mai înainte. Omul însă are nevoie de raţiune

[1] Termenul folosit de Kant este *Geschopt*, care înseamnă „creatură" (n.tr.).

proprie. El n-are instinct, şi trebuie să-şi facă singur planul purtării sale. Cum însă, venind crud pe lume, el nu e în stare s-o facă imediat, va trebui ca alţii să îndeplinească aceasta pentru dânsul.

Genul uman trebuie să producă de la sine, prin proprie străduinţă şi încetul cu încetul, întreaga dispoziţiune naturală a umanităţii. O generaţie creşte pe alta. Primul început putem să-l căutăm într-o stare primitivă sau chiar într-o stare perfectă, civilizată. Dacă se presupune că această din urmă stare a existat mai înainte şi mai întâi, în acest caz omul ar fi trebuit doar să se sălbăticească şi apoi să recadă din nou în barbarie.

458 Disciplina îl opreşte pe om să se abată prin impulsurile sale animalice de la menirea sa, de la umanitate. Ea trebuie, de pildă, să-l împiedice de a se arunca cu furie şi fără prevedere în primejdii. Disciplina este deci numai negativă, anume ea este acţiunea prin care omului i se ia sălbăticia, pe când instrucţia este partea pozitivă a educaţiei.

Sălbăticia este neatârnare faţă de legi. Disciplina îl supune pe om legilor umanităţii; ea începe să-l facă să simtă constrângerea legilor. Dar aceasta trebuie să se producă de cu bună vreme. Astfel, de pildă, copiii sunt trimişi la şcoală, la început, nu chiar cu intenţia să înveţe ceva acolo, ci pentru a se obişnui să şadă liniştiţi şi să observe exact ceea ce li se arată, pentru ca pe viitor să nu încerce a înfăptui chiar de îndată orice le-ar veni în minte.

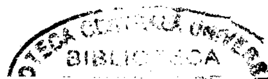
Omul are însă din natură o atât de mare înclinare spre libertate încât, obişnuindu-se doar puţină vreme cu ea, îi aduce orice jertfă. Chiar de aceea disciplina trebuie să se aplice, cum am spus, foarte de timpuriu, căci, nefăcând astfel, în urmă omul greu se poate schimba. El ascultă apoi de orice toană. Vedem acest lucru la neamuri sălbatice care, stând chiar mai lungă vreme în serviciul europenilor, nu se obişnuiesc totuşi niciodată a trăi după felul acestora. Nu e însă vorba aici de un nobil dor de libertate, cum cred *Rousseau* şi alţii, ci de o anumită primitivitate, întrucât aici animalul n-a dezvoltat încă, aşa-zicând, în sine, umanitatea. De aceea omul trebuie deprins de timpuriu să se supună preceptelor raţiunii. Dacă în tinereţe i se lasă voinţa şi nimic nu i se opune, el păstrează toată viaţa

sa o anumită sălbăticie. Şi nici nu le ajută la nimic acelora ce în tinereţe au fost cruţaţi printr-o prea mare alintare din partea mamei; căci în urmă li se va opune din toate părţile o rezistenţă cu atât mai îndârjită, şi pretutindeni vor primi lovituri când se vor amesteca în afacerile lumii.

E o greşeală obişnuită ce se face în educaţia celor mari când, sub pretextul că sunt meniţi pentru a domni, nici în tinereţe nu li se opune nicicând o rezistenţă serioasă. La om, din pricina înclinării sale spre libertate, e nevoie de o îndulcire a stării sale de sălbăticie; la animal, însă, nu e nevoie din cauza instinctului.

Omului îi trebuie îngrijire şi cultură. Cultura cuprinde 459
disciplina şi instrucţia. De cea din urmă, nici un animal, din câte ştim, n-are nevoie. Căci nici un animal tânăr nu învaţă ceva de la unul mai bătrân, în afară de păsări, care învaţă cântul lor. Sub acest aspect ele sunt instruite de părinţii lor, şi e mişcător să vedem cum, ca într-o şcoală, mama cântă înaintea odraslelor din toate puterile, şi cum puii se străduiesc să scoată din micile lor gâtlejuri aceleaşi sunete. Pentru a ne convinge că păsările nu cântă din instinct, ci că învaţă, de fapt, a cânta, face să ne ostenim cu încercarea următoare: vom lua unor canari cam jumătate din ouăle lor şi le vom înlocui cu ouă de vrabie; nu putem pune pui de tot tineri de vrabie în locul puilor de canar. Aducându-i într-o cameră de unde aceşti pui de vrabie nu pot auzi vrăbiile din afară, ei vor învăţa cântarea canarilor, şi noi vom obţine vrăbii cântătoare. E într-adevăr un lucru minunat că fiecare specie de păsări păstrează de-a lungul tuturor generaţiilor o anumită cântare principală, iar tradiţia cântării este, fără îndoială, cea mai puternică din lume.

Omul poate deveni om numai prin educaţie. El nu e nimic decât ceea ce face educaţia din el. Să ne amintim că omul e educat numai de oameni, care de asemenea sunt educaţi. De aceea lipsa de disciplină şi instrucţie îi face pe unii oameni să fie răi educatori ai elevilor lor. Dacă odată, cândva, o fiinţă de un gen superior ar lua asupra sa educaţia noastră, am vedea atunci ce se poate face din om. Cum însă educaţia, pe de o parte, îl învaţă pe om ceva, iar pe de altă parte nu face decât să dezvolte unele însuşiri, nu se poate şti până unde se întind

la el dispoziţiunile naturale. Dacă s-ar face aici cel puţin o experienţă cu ajutorul celor mari şi prin puterile unite ale multora, chiar prin aceasta am primi unele lămuriri cam până unde ar putea ajunge omul. Dar e tot atât de important, pentru un spirit speculativ, cum e o tristă observaţie pentru un filantrop, de a vedea cum cei mari nu au decât grija lor proprie, neluând parte la importanta experienţă a educaţiei, menită să arate cum face natura un pas înainte spre perfecţiune.

Nu e nimeni care, fiind neglijat în tinereţea sa, n-ar înţelege el însuşi, la o vârstă mai matură, în ce a fost neglijat, fie în
460 disciplină, fie în cultură (aşa putem denumi instrucţia). Cel ce nu e cultivat e brut (necioplit), cel ce nu e disciplinat e sălbatic. Neglijarea disciplinei este un rău mai mare decât neglijarea culturii, căci aceasta se mai poate completa mai târziu; sălbăticia însă nu se poate şterge – şi o greşeală în disciplină nu poate fi îndreptată niciodată. Poate că educaţia va deveni tot mai bună şi poate că fiecare generaţie următoare va înainta cu un pas mai aproape de perfecţiunea omenirii – căci îndărătul educaţiei se ascunde marea taină a perfecţiunii naturii omeneşti. De acum înainte acest lucru se poate înfăptui. Căci abia acum începe judecata dreaptă şi priceperea lămurită pentru ceea ce-i într-adevăr necesar pentru o bună educaţie. Ne încântă gândul că natura umană se va dezvolta tot mai bine prin educaţie, căreia îi putem da o formă potrivită umanităţii. Asta ne deschide vederea spre un viitor mai fericit al genului uman.

Schiţa unei teorii a educaţiei este un măreţ ideal, şi nu strică cu nimic dacă nu suntem în stare să-l înfăptuim chiar de îndată. Trebuie numai să nu considerăm chiar de la început o astfel de idee ca himerică şi să nu o denunţăm ca un vis frumos, chiar dacă se ivesc piedici în înfăptuirea ei.

O idee nu este nimic altceva decât conceptul despre o perfecţiune ce nu se găseşte încă în experienţă. De pildă, ideea unei republici perfecte, cârmuite după regulile dreptăţii. Este ea, din această pricină, imposibilă? Mai întâi, ideea noastră trebuie numai să fie exactă, şi atunci, cu toate piedicile ce mai stau în calea înfăptuirii ei, ea nu este nicidecum imposibilă. Dacă, de pildă, fiecare ar minţi, oare din această

pricină sinceritatea ar fi o simplă născocire? Şi ideea unei educaţii ce dezvoltă în om toate dispoziţiunile naturale este, fără îndoială, adevărată.

Cu educaţia de astăzi omul nu atinge în întregime scopul existenţei sale. Căci cât de diferit trăiesc oamenii! O uniformitate între dânşii nu se poate înfăptui decât dacă acţionează după aceleaşi principii, iar aceste principii ar trebui să le devină o a doua natură. Noi putem lucra la un plan al unei educaţii mai potrivite, lăsând urmaşilor instrucţiuni pentru ea, ca s-o poată înfăptui încetul cu încetul. Se vede, de pildă, la florile numite ciuboţica-cucului cum, dacă le creştem din rădăcină, ele rămân toate de aceeaşi culoare; dacă însă le semănăm, dobândesc culori cu totul diferite şi foarte variate. Natura, 461
aşadar, a pus totuşi germenii în ele, şi depinde numai de o semănare şi o răsădire potrivită ca să se dezvolte aceşti germeni. Aşa şi la om!

Sunt mulţi germeni în omenire, şi depinde acum de noi să dezvoltăm dispoziţiunile naturale în mod proporţionat şi să dezvăluim umanitatea din germenii ei, făcând ca omul să-şi ajungă menirea sa. Animalele şi-o îndeplinesc pe a lor de la sine şi fără să o cunoască. Omul trebuie abia să caute a o atinge; ceea ce nu se poate întâmpla dacă n-are nici o idee despre menirea sa. Pentru individ, atingerea menirii este chiar cu desăvârşire cu neputinţă. Dacă admitem o primă pereche omenească pe deplin formată, noi vrem totuşi să vedem cum îşi creşte copiii. Chiar primii părinţi dau copiilor un exemplu, copiii îi imită, şi astfel se dezvoltă unele dispoziţiuni naturale. Nu toţi pot fi formaţi în acest mod, căci, în cele mai multe cazuri, numai în împrejurări întâmplătoare copiii văd exemple. Înainte vreme oamenii nici n-aveau idee despre perfecţiunea pe care natura umană o poate atinge. Nici noi nu suntem încă prea lămuriţi asupra acestei noţiuni. Atâta însă este cert, că nu indivizi izolaţi, cu toată cultura elevilor lor, pot face ca aceştia să-şi îndeplinească menirea. Nu indivizi izolaţi, ci genul uman trebuie să ajungă aici.

Educaţia este o artă a cărei practicare trebuie perfecţionată prin multe generaţii. Fiecare generaţie, înzestrată cu cunoştinţele

celei precedente, poate înfăptui tot mai mult o educaţie care dezvoltă în mod proporţionat toate dispoziţiunile naturale ale omului, conducând astfel umanitatea spre menirea ei. Providenţa a voit ca omul să scoată binele din sine însuşi şi i se adresează, aşa-zicând, cu aceste cuvinte: „Păşeşte în lume" – cam aşa i-ar putea vorbi Creatorul omului! – „Eu te-am înzestrat cu toate dispoziţiunile spre bine. Ţie ţi se cuvine să le dezvolţi, şi astfel propria ta fericire şi nefericire de tine însuţi depinde."

Omul trebuie să-şi dezvolte abia dispoziţiunile spre bine; providenţa nu le-a pus de mai înainte gata dezvoltate în el; sunt numai simple dispoziţiuni, şi fără să se desprindă de la sine moralitatea. A se face mai bun, a se cultiva pe sine însuşi, şi,
462 dacă e rău, a înfăptui în sine moralitatea, asta trebuie s-o facă omul. Dacă reflectăm însă bine asupra acestor lucruri, găsim că sunt foarte grele. De aceea educaţia este cea mai mare problemă şi cea mai grea problemă care poate fi dată omului spre dezlegare. Căci cunoaşterea depinde de educaţie, şi educaţia depinde iarăşi de cunoaştere. De aceea educaţia poate face numai încetul cu încetul un pas înainte, şi numai prin faptul că o generaţie transmite celei ce urmează experienţele şi cunoştinţele ei, că aceasta, la rândul ei, adăugând ceva, le predă celei ce vine. Numai astfel se poate ivi o noţiune exactă despre modul de educare. Ce mare cultură şi experienţă nu presupune deci această noţiune? Ea nu se putea naşte deci decât târziu, şi noi înşine încă n-am lămurit-o cu desăvârşire. Întrebarea e dacă educaţia să imite cumva în individ formarea umanităţii în general, prin diferitele ei generaţii.

Două invenţii ale oamenilor pot fi considerate, fără îndoială, ca cele mai dificile: anume cea a artei de guvernare şi cea a artei educaţiei, şi totuşi se mai discută în contradictoriu asupra ideii lor.

Dar de unde să începem oare să dezvoltăm dispoziţiunile umane? Să începem de la o stare de barbarie, sau de la o stare gata cultivată? E greu să ne gândim la o dezvoltare din barbarie (de aceea, şi noţiunea despre primul om e atât de dificilă), şi noi vedem cum omul, dezvoltându-se dintr-o astfel de stare, a recăzut mereu în barbarie, ridicându-se apoi abia din nou din ea.

Şi la popoare foarte civilizate găsim, în cele mai vechi ştiri ce ni le-au lăsat însemnate, o accentuată apropiere de barbarie – şi de câtă cultură nu e nevoie chiar pentru scris? Aşa încât, cu privire la oamenii civilizaţi, începutul artei scrisului l-am putea numi începutul lumii.

Deoarece dezvoltarea dispoziţiunilor naturale la om nu se înfăptuieşte de la sine, toată educaţia e o artă. Natura nu i-a dat omului pentru asta nici un instinct. Atât începutul, cât şi progresul acestei arte sunt sau *mecanice*, fără plan, rânduite după împrejurări date, sau *judicioase*. În mod mecanic se iveşte arta educaţiei numai în anumite prilejuri, când observăm dacă ceva e pentru om păgubitor sau folositor. Toată arta educaţiei care se iveşte numai în mod mecanic trebuie să cuprindă foarte multe greşeli şi lipsuri, deoarece nu se întemeiază pe nici un plan.

Arta educaţiei sau pedagogică trebuie să devină, aşadar, 463
judicioasă, pentru a putea să dezvolte natura umană în aşa fel ca ea să-şi atingă menirea. Părinţi deja educaţi sunt pilde pentru imitare după care se formează copiii. Dar, pentru ca aceştia să se facă mai buni, pedagogia trebuie să devină un studiu, altfel nu putem avea nici o nădejde din partea ei, iar unul prost-crescut creşte apoi pe altul. Mecanismul în arta pedagogică trebuie prefăcut în ştiinţă, altfel ea nu va deveni niciodată o străduinţă sistematică, iar o generaţie ar dărâma ceea ce a clădit cealaltă.

Un principiu al artei pedagogice pe care trebuie să-l aibă în vedere mai ales bărbaţii cu însărcinarea de a alcătui programa de educaţie este: copiii trebuie educaţi nu potrivit cu starea prezentă, ci cu starea mai bună, posibilă în viitor, a genului uman, adică potrivit cu ideea umanităţii şi cu menirea ei întreagă. Acest principiu e de mare importanţă. Părinţii îşi cresc copiii de obicei numai aşa ca să se adapteze lumii prezente, fie ea şi coruptă. Ei ar trebui însă să le dea o educaţie mai bună, prin care să se înfăptuiască o stare mai bună. Dar aici întâmpinăm două piedici:

1) Părinţii n-au, de obicei, altă grijă decât ca odraslelor lor să li se netezească bine drumul în lume, 2) iar domnitorii îi consideră pe supuşii lor numai drept instrumente pentru intenţiile lor.

Părinţii grijesc pentru casă, domnitorii – pentru stat. Şi unii, şi ceilalţi nu-şi propun ca scop ultim binele suprem universal, şi nici perfecţiunea pentru care e menită omenirea şi pentru care ea posedă chiar dispoziţiuni. Schiţarea unui plan de educaţie însă trebuie făcută din punct de vedere cosmopolit. Şi este oare, în acest caz, supremul bine universal o idee care ne poate păgubi în ceea ce considerăm a fi binele nostru suprem particular? Niciodată! Căci, deşi se pare că ar trebui să aducem oarecari jertfe pentru această idee, adevărul este că prin ea sporim totdeauna şi bunăstarea noastră actuală. Şi, apoi, ce măreţe urmări o însoţesc! Buna educaţie e tocmai izvorul din care iese tot binele în lume. Germenii ce se găsesc în om trebuie numai să fie dezvoltaţi tot mai mult. Căci temeiurile răului nu le găsim în dispoziţiunile naturale ale omului. Cauza răului nu este alta decât că natura nu este adusă sub reguli. În om nu se află decât germenii pentru bine.

464 Dar de unde să vină oare starea mai bună a lumii? De la domnitori, sau de la supuşi? Ca aceştia din urmă anume să se îndrepte mai întâi pe sine, şi întâlnind, aşa-zicând, pe bunii cârmuitori la jumătate de cale? Dacă ar fi ca domnitorii s-o înfăptuiască, atunci mai întâi educaţia prinţilor trebuie să devină mai bună, care de lungă vreme mai are încă marea lipsă că în tinereţe nu li se opune nici o rezistenţă. Un arbore însă care stă singur în câmp deschis creşte strâmb şi îşi întinde larg ramurile sale; un arbore însă care stă în mijlocul pădurii creşte, deoarece arborii de lângă el îi opun rezistenţă, drept în sus, şi caută aer şi soare deasupra sa. Aşa e şi cu domnitorii. Dar e tot mai bine ca ei să fie educaţi de cineva dintre supuşi, decât dacă ar fi educaţi de unul de-ai lor. Binele îl putem aştepta să vină de sus numai în cazul când educaţia este acolo mai bună! De aceea, în această chestiune, va hotărî în primul rând strădiunţa particulară, iar nu, cum credeau *Basedow* şi alţii, ajutorul domnitorilor, căci experienţa ne învaţă că ei nu au în vedere mai întâi binele suprem universal, ci numai binele statului lor, ca să-şi atingă scopurile proprii. Dacă însă dau banii necesari pentru educaţie, atunci trebuie să aibă şi dreptul de a stabili planul ei. Aşa e cu tot ce priveşte formarea spiritului omenesc şi lărgirea

cunoştinţelor omeneşti. Puterea şi banul nu o fac, o înlesnesc, cel mult. Dar ar putea-o face dacă economia statului n-ar socoti pentru fisc chiar de înainte dobânzile. Nici academiile n-au făcut-o până acum, şi că o vor face de acum, pentru această nădejde nicicând semnele n-au fost mai slabe decât acum.

Prin urmare, şi organizarea şcolilor ar trebui să atâme numai de judecata celor mai luminaţi cunoscători. Toată cultura începe de la omul particular şi se răspândeşte apoi mai departe. Numai prin străduinţa unor persoane cu vederi largi, care au interes pentru binele universal şi sunt capabile să conceapă ideea unei stări viitoare mai bune, se poate înfăptui apropierea naturii umane de scopul ei. Se mai găseşte doar încă, printre cei mari, ici şi colo câte unul care, considerând poporul său, aşa-zicând, numai ca o parte a regnului natural, n-are altceva în vedere decât înmulţirea lui. Cel mult mai cere şi abilitate, dar numai pentru a-l întrebuinţa pe cetăţean cu atât mai lesne ca instrument pentru intenţiile sale. Particularii fireşte că trebuie să aibă şi ei mai întâi în vedere scopul natural, dar mai apoi trebuie să considere în primul rând dezvoltarea omenirii, năzuind ca ea să devină nu numai abilă, ci şi morală, şi, ceea ce prezintă dificultatea cea 465
mai mare, ca oamenii să se străduiască a împinge posteritatea cu un pas mai departe de cum au ajuns ei.

Prin educaţie omul trebuie să fie deci:

1) *disciplinat*. A disciplina înseamnă a căuta de a face ca animalitatea să nu păgubească umanitatea, nici în individul izolat, nici în omul social. Disciplina deci este numai îmblânzirea sălbăticiei;
2) omul trebuie *cultivat*. Cultura cuprinde învăţătura şi instrucţia. Prin ea se dobândeşte abilitatea. Aceasta este posesiunea unei aptitudini suficiente pentru toate scopurile posibile. Ea nu determină deci nici un fel de scopuri, ci lasă această grijă în seama împrejurărilor viitoare.

   Unele abilităţi sunt în toate cazurile bune, de pildă citirea şi scrierea; altele – numai pentru unele scopuri; de pildă, muzica, spre a ne face simpatici în societate. Din cauza mulţimii scopurilor, abilitatea devine, aşa-zicând, nemărginită.

3) Trebuie să căutăm ca omul să devină şi *prudent*, să se adapteze societăţii omeneşti, să fie simpatizat şi să aibă influenţă. Pentru aceasta e nevoie de un anumit fel de cultură, pe care o numim *civilizare*. Pentru ea se cer maniere, politeţe şi o anumită deşteptăciune, prin care ne putem folosi de toţi oamenii pentru scopurile noastre proprii. Ea se îndreaptă după gustul schimbător al fiecărei epoci. Astfel, încă înainte cu câteva decenii, oamenilor le plăceau ceremoniile în societate.
4) Trebuie să avem în vedere *moralizarea*. Omul trebuie să fie nu numai îndemânatic pentru tot felul de scopuri, ci trebuie să-şi câştige şi tăria sufletească de a alege numai scopuri bune. Scopurile bune sunt acelea care sunt aprobate cu necesitate de oricine şi care mai pot fi totodată scopuri pentru oricine.

*

Omul poate fi sau numai dresat, îndreptat, instruit în mod mecanic, sau într-adevăr luminat. Se dresează câini, cai, şi se pot dresa şi oameni. (Acest cuvânt vine din englezeşte, de la *to dress*, „a îmbrăca". De aici şi termenul de *Dresskammer*, locul unde predicatorii îşi schimbau haina, iar nu *Trostkammer*, care ar însemna „camera de consolare".)

466 Dar cu dresarea nu s-a făcut încă nimic, ci în primul rând e important ca copiii să înveţe *a gândi*. E vorba de principiile din care izvorăsc toate acţiunile. Se vede deci că la o educaţie adevărată e mult de lucru. De obicei, însă, în educaţia particulară se neglijează încă mult o a patra condiţie şi cea mai importantă, căci copiii sunt educaţi în general în felul că moralizarea se lasă pe seama predicatorului. Dar ce importanţă nemărginită nu are faptul de a învăţa copiii din tinereţe să urască viciul, nu chiar numai din cauza că Dumnezeu a poruncit-o, ci pentru că viciul e în sine urât! Căci, altminteri, le vine lesne gândul că ar putea totdeauna să cedeze patimii, şi că ea ar fi chiar îngăduită, numai dacă Dumnezeu n-ar fi oprit-o, şi că Dumnezeu poate face o dată

şi o excepţie. Dumnezeu este fiinţa preasfântă şi voieşte numai binele, şi cere să practicăm virtutea pentru valoarea ei internă, şi nu pentru că o cere el.

Noi trăim într-o epocă a disciplinării, culturii şi civilizării, dar suntem încă departe de epoca moralizării. În starea actuală a oamenilor putem spune că fericirea statelor creşte o dată cu mizeria oamenilor. Şi e încă întrebarea dacă în starea de barbarie, unde toată această cultură a noastră n-ar exista, n-am fi mai fericiţi decât în starea noastră actuală. Căci, cum îi putem face pe oameni fericiţi, dacă nu-i facem morali şi înţelepţi? Cantitatea răului nu scade în acest caz.

Trebuie să se organizeze mai întâi şcoli experimentale, înainte de a se putea înfiinţa şcoli normale. Educaţia şi instrucţia nu trebuie să fie numai mecanice, ci trebuie să se întemeieze pe principii. Dar nici nu trebuie să fie numai raţionante, ci şi, într-un anumit fel, un mecanism. În Austria existau în cea mai mare parte numai şcoli normale, întocmite după un plan împotriva căruia s-au făcut multe obiecţiuni întemeiate şi căruia i s-a adus mai ales învinuirea de mecanism orb. După aceste şcoli normale trebuiau să se îndrepte apoi toate celelalte şcoli, şi celor ce nu fuseseră în aceste şcoli li se refuza chiar intrarea într-un serviciu. Astfel de măsuri arată marea preocupare a guvernului în aceste chestiuni, iar o astfel de constrângere e cu neputinţă să dea roade bune.

Suntem într-adevăr obişnuiţi să ne închipuim că în educaţie 467
nu e nevoie de experimentare şi că s-ar putea judeca chiar cu raţiunea dacă ceva va fi bine sau nu va fi bine. Dar ne înşelăm aici foarte mult, iar experienţa ne învaţă că în încercările noastre se arată efecte cu totul opuse celor aşteptate de noi. Se vede deci că, experimentarea fiind hotărâtoare, nici o generaţie de oameni nu poate prezenta un plan desăvârşit de educaţie. Unica şcoală experimentală care a început aici să deschidă, aşa-zicând, calea, a fost institutul din Dessau. Trebuie să-i lăsăm această glorie, cu toate erorile numeroase pe care i le-am putea obiecta; sunt erori care se găsesc în toate raţionamentele ce se întemeiază pe încercări, aşa că mai e nevoie de încercări mereu noi. Acest institut a fost într-un

anumit fel unica şcoală unde învăţătorii aveau libertatea să lucreze după metode şi planuri proprii, stând în legătură atât întreolaltă, cât şi cu toţi savanţii din Germania.

*

Educaţia cuprinde în sine *îngrijirea* şi *formarea*. Aceasta este 1) *negativă*, disciplina care împiedică numai greşelile; 2) *pozitivă*, instrucţiune şi conducere, şi aparţine, din acest punct de vedere, *culturii*. *Conducerea* este îndrumarea în aplicarea a ceea ce s-a învăţat. De aici rezultă deosebirea dintre *instructor*, care este numai învăţător, şi *educator*, care este un conducător. Cel dintâi dă educaţie numai pentru şcoală, cel din urmă – pentru viaţă.

Prima epocă a elevului este aceea în care trebuie să arate supunere şi ascultare pasivă; a doua, în care i se îngăduie să facă întrebuinţare de reflexiunea şi de libertatea sa, dar sub legi. În cea dintâi avem o constrângere mecanică, în cealaltă – o constrângere morală.

Educaţia este sau *particulară*, sau *publică*. Cea din urmă priveşte numai informaţiunea, şi aceasta poate rămâne totdeauna publică. Practicarea preceptelor se lasă în seama celei dintâi. O educaţie publică completă este aceea care reuneşte amândouă laturile, instrucţia şi formarea morală. Scopul este: înlesnirea unei bune educaţii particulare. O şcoală în care se face acest lucru se numeşte institut de educaţie. Astfel de institute nu pot fi numeroase, iar numărul elevilor
468 primiţi în ele nu poate fi mare, deoarece ele sunt foarte scumpe, chiar numai organizarea lor cerând foarte mulţi bani. Cu ele e aşa ca şi cu azilele de săraci şi cu spitalele. Clădirile necesare, salariul directorului, al supraveghetorilor şi servitorilor înghit jumătate din banii meniţi pentru acest scop, şi e constatat că, dacă s-ar trimite aceşti bani săracilor acasă, ei ar fi îngrijiţi cu mult mai bine. De aceea e şi greu ca în acele institute de educaţie să intre alţi copii decât ai unor oameni bogaţi.

Scopul unor atari institute publice este perfecţionarea educaţiei domestice. Dacă numai părinţii, sau alţii care le dau

ajutor în educaţie, ar fi ei mai întâi bine educaţi, atunci cheltuiala institutelor publice ar putea lipsi. În ele să se facă încercări şi să se formeze subiecţi, şi apoi să rezulte din ele o bună educaţie domestică.

Educaţia particulară o fac sau părinţii înşişi, sau, cum ei uneori n-au nici timp, nici capacitatea necesară, nici plăcerea pentru asta, alte persoane, care sunt ajutoare plătite. Educaţia acestor ajutoare implică însă marea dificultate că autoritatea e împărţită între părinţi şi aceşti preceptori. Copilul să se îndrepte după ordinele preceptorilor, dar apoi să asculte de toanele părinţilor. Într-o astfel de educaţie e necesar ca părinţii să cedeze întreaga lor autoritate preceptorilor.

Dar întrucât oare educaţia particulară este preferabilă faţă de cea publică, sau aceasta din urmă faţă de cealaltă? În general, şi anume nu numai din latura abilităţii, ci şi cu privire la caracterul unui cetăţean, educaţia publică pare a fi mai avantajoasă decât cea domestică. Cea din urmă nu numai că produce adeseori defecte familiale, dar le şi perpetuează.

Câtă vreme însă să dureze educaţia? Până la timpul când natura însăşi i-a dat omului să se conducă singur; când instinctul sexual se dezvoltă în el; când el însuşi poate deveni tată şi trebuie să fie educator; cam până la vârsta de şaisprezece ani. După acest timp se mai pot întrebuinţa, fireşte, mijloace de cultură şi se poate aplica o disciplină ascunsă, dar nu se mai poate practica o educaţie regulată.

Supunerea elevului este sau *pozitivă*, când trebuie să facă 469
ceea ce i se ordonă, dat fiind că nu poate judeca singur şi simpla capacitate a imitaţiei mai dăinuieşte în el, sau *negativă*, când trebuie să facă ce vor alţii, dacă vrea ca alţii, la rândul lor, să-i facă ceva pe placul lui. La cea dintâi intervine pedeapsa, la cealaltă – refuzul de a face ceea ce vrea el; aici, deşi poate gândi, el e totuşi dependent în satisfacerea plăcerilor sale.

Una dintre cele mai mari probleme ale educaţiei este de a se şti cum s-ar putea uni supunerea sub constrângerea legală cu capacitatea de a se servi de libertatea proprie. Căci constrângerea e necesară! Cum voi cultiva libertatea, dată fiind constrângerea? Eu trebuie să-l obişnuiesc pe elevul meu să

rabde o constrângere a libertăţii sale, şi în aceeaşi vreme să-l îndrum spre o bună întrebuinţare a libertăţii sale. Fără de asta, totul e numai mecanism, iar cel ieşit din sfera educaţiei nu ştie să se servească de libertatea sa. El trebuie să simtă de cu bună vreme rezistenţa inevitabilă a societăţii spre a cunoaşte dificultatea de a se susţine singur, de a suporta lipsuri şi de a-şi câştiga cele de trebuinţă, pentru a fi independent.

Aici trebuie să avem în vedere regulile următoare: 1) să lăsăm copilul, din prima copilărie, să fie liber în toate privinţele (exceptând lucrurile unde s-ar putea singur vătăma, de pildă, când vrea să apuce un cuţit tăios), numai dacă acţiunea sa nu se pune în calea libertăţii altora; de pildă, când ţipă sau îşi exprimă veselia într-un mod prea zgomotos, atunci el supără pe alţii; 2) trebuie să-i arătăm că nu-şi poate atinge scopurile sale în alt fel decât numai lăsând şi pe alţii să-şi atingă scopurile lor, de pildă să nu-i facem nici o plăcere dacă nu face ce vrem noi, că trebuie să înveţe etc.; 3) trebuie să-i dovedim că i se impune o constrângere care îl conduce spre întrebuinţarea propriei sale libertăţi, că îl cultivăm pentru ca apoi să poată fi liber, adică să nu fie obligat a depinde de alţii. Acest punct este cel mai din urmă. Căci la copii apare abia târziu reflexiunea; astfel, mai târziu, ei trebuie să se îngrijească singuri de întreţinerea lor. Ei cred că totdeauna va fi aşa ca în casa părinţilor, că vor căpăta mâncare şi băutură fără să fie nevoiţi a se îngriji de acestea. Fără aplicarea măsurilor de mai sus, copiii, mai ales cei din părinţi bogaţi, precum şi fiii de principi, rămân ca şi locuitorii din Tahiti, toată viaţa lor copii. În acest punct, educaţia publică îşi are avantajele
470 cele mai evidente, căci prin ea copiii învaţă să-şi măsoare puterile, învaţă limitarea prin dreptul altora. Aici nimeni nu se bucură de privilegii, deoarece pretutindeni se simte rezistenţă, deoarece nimeni nu poate ieşi la suprafaţă decât când excelează prin meritul propriu. Această educaţie dă cea mai bună imagine a unui viitor cetăţean.

Dar trebuie să mai amintim aici încă o dificultate, care stă în a anticipa cunoaşterea în problema sexuală, pentru a împiedica chiar înainte de pubertate ivirea unor vicii. Dar despre acestea se va trata mai târziu, în cele ce urmează.

Tratat

Pedagogia sau teoria educaţiei este sau *fizică*, sau *practică*. 471
Educaţia *fizică* este aceea pe care omul o împărtăşeşte cu animalele, sau îngrijirea. Educaţia *practică* sau morală este aceea prin care omul trebuie să fie format pentru a putea trăi ca o fiinţă care acţionează cu libertate. (*Practic* numim tot ce se raportează la libertate.) Ea este educaţie spre personalitate, educaţie a unei fiinţe care acţionează cu libertate, care se poate susţine singură şi poate fi membru în societate, dar având pentru sine însăşi o valoare intrinsecă.

Ea cuprinde, prin urmare, 1) formarea *scolastică-mecanică* în vederea abilităţii; este deci *didactică* (aparţine institutorului), 2) pe cea *pragmatică*, în vederea prudenţei (aparţinând educatorului), 3) pe cea *morală*, în vederea moralităţii.

De formarea *scolastică* sau de instrucţiune omul are nevoie spre a deveni abil pentru atingerea tuturor scopurilor sale. Ea îi dă o valoare cu privire la sine însuşi ca individ. Prin formarea spre *prudenţă*, însă, el e format ca cetăţean, căci prin aceasta el dobândeşte o valoare publică. Aici învaţă a cârmui societatea civilă după intenţia sa, precum şi a se adapta societăţii civile. Prin educaţia *morală*, în sfârşit, el dobândeşte o valoare în vederea întregului gen uman.

Formarea *scolastică* este cea mai devreme şi cea dintâi. Căci toată prudenţa presupune abilitate. Prudenţa este talentul

de a aplica bine abilitatea. Formarea morală, întrucât se întemeiază pe principii pe care omul trebuie să le priceapă singur, este cea mai târzie; întrucât însă se întemeiază numai
472 pe inteligenţa umană de rând, trebuie să i se dea atenţie chiar de la început şi o dată cu educaţia fizică, căci, de altminteri, se înrădăcinează lesne unele greşeli, la care în urmă toată arta educaţiei se căzneşte în zadar. În vederea abilităţii şi prudenţei, trebuie să meargă toate după vârstă. Abilitate copilărească, prudenţă şi bunătate copilărească, nu viclenie, în felul bărbaţilor; acestea se potrivesc tot aşa de puţin ca şi mintea de copil la omul adult.

Despre educaţia fizică

Cu toate că acela ce, în calitate de preceptor, ia asupra sa o educaţie, nu-i primeşte pe copii aşa de timpuriu sub supravegherea sa pentru a putea griji de educaţia lor fizică, totuşi e de folos să ştie tot ce e nevoie de observat în educaţie, de la începutul până la sfârşitul ei. Deşi preceptorul are de-a face numai cu copii mai mari, se prea poate întâmpla ca în acea casă să se mai nască copii, şi, dacă preceptorul se poartă bine, el are totdeauna un drept de a deveni confidentul părinţilor şi de a fi consultat de ei şi cu privire la educaţia fizică, întrucât doar şi de altfel el este adeseori singurul om erudit în casă. De aceea preceptorul are nevoie şi de cunoştinţe de acest fel.

Educaţia fizică este de fapt numai alimentare, fie prin părinţi, fie prin doici sau păzitoare. Hrana hotărâtă copilului de natură este laptele mamei. Că copilul ar suge o dată cu laptele şi anumite dispoziţiuni, cum auzim zicându-se adeseori: „Asta ai supt-o o dată cu laptele mamei!", este o simplă prejudecată. Şi mamei, şi copilului îi prieşte cel mai bine dacă mama însăşi alăptează. Totuşi, şi aici sunt excepţii în cazul extrem, din pricini de boală. Se credea odinioară că primul lapte ce-l dă mama îndată după naştere, şi care e zeros, ar fi pentru copil vătămător, şi că mama ar trebui să-l îndepărteze mai întâi, înainte de a putea alăpta copilul. *Rousseau* a atras însă cel dintâi atenţia medicilor asupra chestiunii dacă acest

prim lapte nu i-ar putea prii şi copilului, dat fiind că natura n-a întocmit doar nimic în zadar. Şi s-a aflat, într-adevăr, că acest lapte înlătură cel mai bine necurăţenia ce se găseşte la copiii nou-născuţi şi pe care medicii o numesc *meconiu*, şi că deci primul lapte le prieşte foarte mult copiilor.

473 S-a ridicat chestiunea dacă copilul n-ar putea fi hrănit tot aşa de bine cu lapte de animale. Laptele omenesc e foarte deosebit de cel animal. Laptele tuturor animalelor erbivore, trăind din vegetale, se serbezeşte foarte repede când adăugăm ceva acid, de pildă acid tartric, citric, sau mai ales acid din stomacul viţeilor, numit *cheag*. Laptele omenesc însă nu se serbezeşte deloc. Dacă însă mamele sau doicile mănâncă câteva zile numai hrană vegetală, laptele lor se serbezeşte tot aşa ca şi cel de vacă etc.; dacă mănâncă însă apoi numai câtva vreme iarăşi carne, şi laptele devine tot aşa de bun ca înainte. De aici s-a tras concluzia că cel mai bine şi cel mai priincios pentru copil este ca mamele şi doicile, în timpul când alăptează, să mănânce carne. Căci, dacă copiii varsă laptele, vedem că el e serbezit. Acidul în stomacul copiilor trebuie să producă deci, chiar mai mult decât toţi ceilalţi acizi, serbezirea laptelui, deoarece laptele omenesc nu poate fi serbezit, altminteri, în nici un chip. Cu atât mai rău ar fi deci dacă i-am da copilului lapte care se serbezeşte chiar de la sine. Dar vedem la alte naţiuni că nu numai acest fapt e hotărâtor. Tunguşii de pădure, de pildă, nu mănâncă aproape nimic altceva decât carne, şi sunt oameni puternici şi sănătoşi. Dar astfel de popoare n-au viaţă lungă, şi pe un tânăr înalt şi bine crescut îl putem ridica fără mare opinteală, deşi la o primă vedere n-am crede că e uşor. Suedezii însă, dar mai ales naţiunile din Indii, nu mănâncă aproape deloc carne, şi totuşi oamenii cresc acolo foarte bine. Se pare deci că totul depinde numai de buna sănătate a doicii, şi că acea hrană este cea mai bună, care-i prieşte ei mai bine.

Aici se iveşte întrebarea ce hrană dăm mai târziu copilului, când încetează laptele mamei. S-a încercat de la o vreme încoace cu fel de fel de paste făinoase. Dar nu e bine să hrănim copiii de la început cu astfel de alimente. Mai ales trebuie să avem grijă

să nu dăm copiilor nimic picant, ca de pildă vin, piperături, sare etc. Dar e totuşi un fapt curios că copiii au aşa de mare poftă după toate aceste lucruri! Cauza este că ele excită şi înviorează în mod plăcut senzaţiile lor încă obtuze. Copiii capătă în Rusia, într-adevăr, de la mamele lor rachiu, care, ele însele, beau cu sârguinţă rachiul şi astfel de băuturi, şi se observă că ruşii sunt oameni sănătoşi şi puternici. Fireşte însă că cei ce 474
rezistă unui astfel de regim trebuie să fie de constituţie robustă; dar şi mulţi mor din această cauză, oameni care altfel ar putea trăi. Căci o astfel de excitare timpurie a nervilor produce multe tulburări. Chiar de mâncare şi băutură prea caldă trebuie să păzim copiii cu îngrijire, căci şi asta produce slăbiciune.

E de amintit mai apoi că copiii nu trebuie ţinuţi la prea mare căldură, căci sângele lor este şi aşa cu mult mai cald decât al celor adulţi. Căldura sângelui la copii este, după termometrul Fahrenheit, 110°, iar sângele adulţilor are numai 96°. Copilul se înăbuşă în căldura în care oameni mai în vârstă se simt foarte bine. Obişnuinţa cu răcoarea îl face, în general, pe om puternic. Şi pentru cei adulţi nu e bine să se îmbrace şi să se acopere prea cald şi să se obişnuiască cu băuturi prea calde. De aceea copilul va trebui să aibă un culcuş răcoros şi tare. Şi băile reci sunt bune. Nu se va întrebuinţa nici un excitant pentru a deştepta la copil foamea, care trebuie să fie totdeauna numai consecinţa activităţii şi ocupaţiei. Dar nu vom îngădui copilului să se obişnuiască cu ceva în aşa mod încât să devină pentru el o trebuinţă. Şi chiar în ceea ce este bine nu vom face prin artă să-i devină toate obişnuinţă.

Înfăşatul nu se obişnuieşte deloc la popoarele barbare. Naţiunile primitive, din America, de pildă, sapă pentru copiii lor mici gropi în pământ, al căror fund îl presară cu praf din arbori putrezi, pentru ca urina şi necurăţeniile să fie absorbite şi copiii să poată sta astfel uscaţi, şi acoperă gropile cu frunze; altminteri însă ei le lasă copiilor întrebuinţarea liberă a membrelor lor. Nu este decât comoditate din partea noastră dacă înfăşurăm copiii ca nişte mumii, ca să nu fim nevoiţi a da seama ca ei să nu se încovoaie, şi adeseori asta se întâmplă, totuşi, chiar prin înfăşare. Dar şi copiilor înşişi înfăşatul le

produce frică şi îi face să intre într-un fel de deznădejde, dat fiind că nu se pot folosi deloc de membrele lor. Atunci se crede că ţipetele lor se pot ogoi vorbindu-li-se cu voce tare. Dar să înfăşurăm o dată pe un om adult, şi vom vedea dacă nu va ţipa şi el şi nu se va purta ca un disperat.

În general, trebuie să notăm că prima educaţie nu trebuie
475 să fie decât negativă, deci că la îngrijirea naturii nu mai trebuie să adăugăm una nouă, ci doar nu trebuie să tulburăm natura în opera ei. Dacă e îngăduită cândva arta în educaţie, atunci e numai arta menită să-l facă pe om dur şi rezistent. Şi pentru acest motiv înfăşatul se va respinge. Dacă însă totuşi vrem să observăm o oarecare precauţie, atunci lucrul cel mai potrivit e un fel de cutie, peste a cărei deschizătură se trag curele în cruciş. Italienii o întrebuinţează şi o numesc *arcuccio*. Copilul rămâne tot timpul în această cutie, chiar când e alăptat. Se mai evită prin aceasta ca mama, adormind noaptea, în timp ce alăptează, să nu-l omoare pe copil, înăbuşindu-l. La noi[1] însă mulţi copii mor în acest fel. Această precauţie este deci mai bună decât înfăşatul, căci copiii au aici tot mai multă libertate, iar încovoierea lor este evitată, pe când chiar prin înfăşare copiii îşi deformează poziţia corpului.

O altă obişnuinţă la prima educaţie este *legănarea*. Modul cel mai uşor al legănării este cel întrebuinţat de unii ţărani. Ei prind leagănul de grinda casei cu o funie, aşa că nu trebuie decât să-l împingă ca să se legene încolo şi încoace. Legănarea însă nu e în general potrivită. Căci balansarea încolo şi-ncoace e vătămătoare pentru copil. Se vede doar şi la oamenii adulţi că legănarea produce o tendinţă spre vomitare şi ameţeală. Prin legănare vrem să buimăcim copilul ca să nu ţipe. Ţipatul însă e sănătos pentru copii. Când ies din sânul mamei, unde n-au avut aer, ei respiră primul aer. Circulaţia sângelui modificată prin acest fapt le produce o senzaţie dureroasă. Prin ţipat însă copilul îşi dezvoltă cu atât mai mult părţile constitutive interioare şi canalele corpului. E foarte păgubitor să sărim îndată în ajutor când copilul ţipă, cântându-i, de pildă,

---

[1] În Germania anilor 1750-1800 (n.tr.).

ceva, cum fac doicile, sau în alt fel. Asta este cea dintâi depravare a copilului; căci, văzând că la strigătul său toată lumea aleargă la el, va repeta strigătul mai adeseori.

Se poate zice cu adevărat că copiii oamenilor de rând sunt alintaţi cu mult mai mult decât copiii aristocraţilor. Căci oamenii de rând se joacă cu copiii lor ca maimuţele. Ei le cântă, îi dezmiardă, îi sărută, dansează cu ei. Ei cred deci a face copilului un bine alergând îndată ce ţipă copilul şi jucându-se cu el etc. Cu atât mai adeseori însă ţipă. Dar, dacă nu băgăm în seamă ţipetele lor, ei încetează după un timp a ţipa. Căci nici o creatură nu-şi face muncă zadarnică. Dacă însă îi obişnuim să 476
vadă împlinindu-li-se toate toanele, frângerea voinţei vine apoi prea târziu. Lăsându-i însă să ţipe, ei înşişi se satură de ţipat. Dar, dacă le împlinim în prima tinereţe toate toanele, noi le stricăm şi inima, şi moravurile.

Copilul n-are, fireşte, nici o noţiune despre moravuri, dar dispoziţiunea sa naturală se strică prin asta în aşa fel încât mai târziu trebuie aplicate pedepse foarte dure pentru a îndrepta iarăşi răul pricinuit. Copiii manifestă în urmă, când i-am dezobişnuit ca la cererea lor să alergăm totdeauna la ei, în ţipetele lor, o astfel de furie de care numai oamenii adulţi sunt capabili, numai că lor le lipsesc puterile de a-şi pune furia în aplicare. În acest timp ei nu trebuie decât să strige, şi toată lumea vine în grabă; ei domnesc deci ca nişte adevăraţi despoţi. Când însă această domnie încetează, fireşte că sunt supăraţi. Căci, şi când oamenii adulţi au fost o bucată de vreme în posesia unei puteri, le vine foarte greu să se dezobişnuiască repede de ea.

În primul timp, cam în primele trei luni, copiii nu prea văd bine. Fireşte că ei au senzaţia luminii, însă nu pot deosebi obiectele unele de altele. Ne putem convinge despre aceasta dacă le ţinem ceva strălucitor dinainte; ei nu urmăresc acest obiect cu ochii. Cu văzul se iveşte şi facultatea de a râde şi de a plânge. Când ajunge în această stare, copilul ţipă cu reflexiune, fie ea încă oricât de obscură. El crede atunci totdeauna că i s-a făcut vreun rău. *Rousseau* zice: dacă unui copil, în vârstă de cam şase luni, îi dăm peste mână, el ţipă ca şi cum i-ar fi căzut un jăratec pe mână. El leagă de acest fapt,

într-adevăr, noţiunea unei ofense. Părinţii vorbesc de obicei foarte mult de frângerea voinţei la copii. Nu trebuie să le frângem voinţa, dacă nu le-am fi stricat-o mai întâi. Asta însă este prima depravare, când cedăm voinţei despotice a copiilor, ei putând dobândi totul cu de-a sila prin ţipătul lor. Extrem de dificil e încă în urmă de a îndrepta acest lucru, şi cu greu vom reuşi cândva s-o facem. Se poate face ca copilul să tacă, dar în el fierbe fierea, şi cu atât mai tare e furia sa lăuntrică. Îl obişnuim prin aceasta cu prefăcătoria şi cu emoţiile interioare.
477 Aşa, de pildă, e foarte straniu când părinţii cer de la copii să le sărute mâna după ce i-au bătut cu varga. Îi obişnuiesc în felul acesta la prefăcătorie şi făţărnicie. Căci varga nu este tocmai un dar chiar aşa de frumos, pentru care ar trebui să mai şi mulţumim, şi ne putem lesne imagina cu ce inimă sărută copilul apoi mâna.

Pentru ca copiii să înveţe a umbla, se întrebuinţează de obicei o *cingătoare* şi un *cărucior*. Dar totuşi e un lucru curios că vrem să-i învăţăm pe copii să umble, ca şi cum vreun om din lipsă de învăţătură n-ar fi putut umbla. Mai ales cingătorile sunt foarte vătămătoare. Un scriitor se plângea de îngustimea pieptului său, defect ce-l atribuia numai cingătorii. Căci, cum un copil vrea să prindă toate şi ridică toate de jos, el se lasă cu pieptul pe cingătoare. Dar, pieptul său fiind încă moale, el se subţiază prin apăsare şi păstrează apoi această formă. Cu astfel de ajutoare copilul nici nu învaţă a umbla aşa de sigur cum e cazul când învaţă singur. Cel mai bine este când îi lăsăm să se târască pe pământ până ce, încetul cu încetul, învaţă singuri să umble. Pentru precauţiune, podeaua camerei poate fi acoperită cu pături de lână, ca să nu se rănească cu aşchii şi să nu cadă pe corpuri tari.

Se spune de obicei că copiii pot cădea foarte greu. Dar, făcând abstracţie de faptul că ei nici nu pot cădea greu, lor nici nu le strică dacă şi cad câteodată. Ei învaţă cu atât mai bine să-şi găsească echilibrul şi să se întoarcă aşa încât prin cădere să nu se vateme. Li se pune de obicei pe cap o scufie cu margini căptuşite şi foarte proeminente, încât copilul nu poate cădea nicicând pe faţă. Dar asta este tocmai o educaţie

negativă, când întrebuinţăm instrumente artificiale acolo unde copilul are mijloace naturale. Aici instrumentele naturale sunt mâinile, pe care copilul le va ţine la cădere, fără îndoială, înaintea sa. Cu cât se întrebuinţează mai multe instrumente artificiale, cu atât omul devine mai dependent de instrumente.

În general, ar fi mai bine dacă la început s-ar întrebuinţa mai puţine instrumente şi copiii ar fi lăsaţi să înveţe de la sine; atunci ei ar învăţa multe lucruri cu mult mai temeinic. Aşa, de pildă, s-ar putea face foarte lesne ca copilul să înveţe singur a scrie. Căci cineva a inventat, doar, scrisul, şi invenţia nici nu e aşa de mare. Ar trebui, de pildă, când copilul vrea pâine, să-l întrebăm: „Oare ai putea să desenezi cum arată o pâine?". 478
Copilul ar trage o figură ovală. N-ar trebui să-i spunem decât că nu ştim dacă figura aceasta înseamnă o pâine sau o piatră, şi copilul ar încerca să facă un P etc., şi astfel copilul şi-ar inventa cu timpul propriul său ABC, pe care apoi ar trebui să-l înlocuiască cu alte semne.

Unii copii vin pe lume cu anumite deformaţii. Oare nu există mijloace de a îndrepta această formă defectuoasă, aşa-zicând cârpăcită? Prin străduinţa multor scriitori erudiţi s-a constatat că aici nu ajută cu nimic corsetele, ci că acestea agravează, numai, şi mai mult răul, deoarece împiedică circulaţia sângelui şi a sucurilor, precum şi întinderea, extrem de necesară, a părţilor exterioare şi interioare ale corpului. Când copilul e lăsat liber, el îşi mai exercitează *corpul*, iar un om care poartă un corset este, când îl dezbracă, cu mult mai slab decât unul ce nu l-a îmbrăcat niciodată. Celor ce s-au născut deformaţi le-am putea ajuta dacă le-am pune pe partea unde muşchii sunt mai puternici o greutate mai mare. Dar şi asta e foarte primejdios; căci care om poate stabili echilibrul? Cel mai bine este ca copilul să se exerciteze singur şi să ia o poziţie, chiar dacă îi este supărătoare, căci toate maşinile nu pot face aici nimic.

Toate aparatele artificiale de acest fel sunt cu atât mai păgubitoare, deoarece merg de-a dreptul împotriva scopului naturii într-o fiinţă organizată şi raţională, în vederea căruia ea trebuie să aibă libertatea de a învăţa să-şi întrebuinţeze puterile. În educaţie nu trebuie decât să împiedicăm ca copiii să nu se

moleşească. Duritatea este însă contrariul moleşelii. Riscăm prea mult dacă vrem să deprindem copiii cu toate cele. Educaţia ruşilor merge aici foarte departe. Dar şi mor, din cauza aceasta, un număr necrezut de mare de copii. Deprinderea este o plăcere sau o acţiune devenită necesitate prin repetarea frecventă a acelei plăceri a aceleiaşi acţiuni. Nimic nu pot deprinde copiii mai lesne, şi deci nimic nu trebuie să li se dea mai puţin decât lucruri picante, de pildă tutun, rachiu şi băuturi calde. Mai târziu e foarte dificil de a-i dezobişnui de acestea, şi la început le face chiar rău, deoarece prin consumarea des repetată a acestor materii s-a produs o schimbare în funcţiunile corpului nostru.

Cu cât însă deprinderile pe care le are un om sunt mai
479 numeroase, cu atât el e mai puţin liber şi independent. Cu omul e la fel ca şi cu celelalte animale; cum e obişnuit la început, aşa îi rămâne şi în urmă o anumită înclinaţie. Trebuie, aşadar, să împiedicăm ca un copil să se deprindă cu ceva; nu trebuie să îngăduim să se dezvolte în el vreo obişnuinţă.

Mulţi părinţi vor să-şi deprindă copiii cu toate cele. Dar asta nu-i de nici un folos. Căci natura umană în general, în parte şi natura subiectelor individuale, nu poate fi deprinsă cu toate, şi mulţi copii rămân la învăţătură. Şi vor, de pildă, ca copiii să poată merge la dormit şi să se poată scula la orice oră, sau să mănânce când o cer părinţii. Dar pentru asta e nevoie de un regim special, pentru a suporta asemenea deprinderi, un regim care întăreşte trupul şi care îndreaptă deci iarăşi ceea ce strică acest sistem. Găsim doar şi în natură pilde de periodicitate. Şi animalele îşi au timpul lor hotărât pentru dormit. Omul ar trebui, de asemenea, să se deprindă cu un anumit timp, pentru ca trupul să nu fie tulburat în funcţiunile sale. În ceea ce priveşte cealaltă chestiune, ca copiii să poată mânca la orice vreme, aici nu putem lua ca pildă animalele. Căci, deoarece, de pildă, toate animalele erbivore mănâncă lucruri puţin nutritive, mâncarea este pentru ele o ocupaţie normală. Omului însă îi prieşte foarte mult dacă mănâncă totdeauna la un timp hotărât. Aşa, unii părinţi vor ca copiii lor să poată suporta frigul mare, mirosul tare şi orice zgomot etc. Dar aceasta nu este nicidecum

necesar, numai dacă nu contractează vreo obişnuinţă. Şi pentru un astfel de lucru e foarte potrivit de a pune copiii în diferite situaţii.

Un pat tare e cu mult mai sănătos decât unul moale. În general, o educaţie dură serveşte mult pentru întărirea trupului. Prin educaţie dură noi înţelegem însă numai împiedicarea comodităţii. Pentru confirmarea acestei aserţiuni nu lipsesc exemple demne de însemnat, numai că nu sunt luate în seamă, sau, mai bine zis, oamenii nu vor să le dea atenţie.

În ce priveşte cultivarea minţii, care şi ea, de fapt, se poate numi într-un anumit fel fizică, ne vom însemna mai ales că disciplina nu trebuie să fie servilă, ci copilul trebuie să simtă totdeauna libertatea sa, dar aşa încât să nu împiedice libertatea altora; el trebuie să găsească deci rezistenţă. Unii părinţi refuză copiilor toate pentru a exercita astfel răbdarea lor şi cer, prin
urmare, de la copii mai multă răbdare decât au ei înşişi. Asta e 480
cruzime. Să i se dea copilului cât îi prieşte, iar apoi să i se spună: „ai destul!”. Dar e absolut necesar ca asta să fie irevocabil. Numai să nu se dea atenţie ţipetelor copiilor şi să nu li se cedeze când vor să stoarcă ceva prin ţipăt, ceea ce cer însă rugând cu amabilitate să li se dea, dacă le prieşte. Copilul se deprinde astfel să fie sincer, şi, cum nu supără pe nimeni cu ţipătul său, fiecare este, în schimb, prietenos cu el. Providenţa pare într-adevăr să fi dat copiilor surâsul prietenos pentru a putea câştiga lumea de partea lor. Nimic nu e mai păgubitor decât o disciplină sâcâitoare şi despotică pentru a frânge încăpăţânarea.

De obicei li se strigă copiilor: „Să-ţi fie ruşine, asta nu se face!” etc. Dar la prima educaţie n-ar trebui să se întrebuinţeze astfel de expresii. Copilul încă nu are noţiuni de ruşine şi de ceea ce-i cuviincios, el n-are să se ruşineze, nu trebuie să se ruşineze, şi prin asta devine doar timid. El va fi încurcat în prezenţa altora şi îi va plăcea să se ascundă înaintea altor oameni. Prin aceasta se iveşte o rezervă rău înţeleasă şi o disimulare păgubitoare. El nu îndrăzneşte să roage ceva, şi ar trebui doar să poată ruga toate cele; el îşi ascunde adevărata sa mentalitate şi pare totdeauna altfel decât este, în loc să-i fie

îngăduit a putea spune toate deschis. În loc să fie totdeauna pe lângă părinţi, el îi evită şi se aruncă în braţele servitorimii care-i arată mai multă bunăvoinţă.

Întru nimic mai bună, însă, decât acea educaţie sâcâitoare, nu este nici gluma şi alintarea neîntreruptă. Asta îl întăreşte pe copil în voinţa sa proprie, îl face făţarnic, şi, descoperindu-i o slăbiciune a părinţilor, le răpeşte acestora respectul necesar în ochii copiilor. Dacă îl educăm însă aşa încât prin ţipăt să nu poată dobândi nimic, el devine liber, fără a fi obraznic, şi modest, fără a fi timid. *Dreist* (obraznic – n. red.) ar trebui de fapt să se scrie *dräust*, deoarece derivă de la *dräuen, drohen* (a ameninţa). Un om obraznic e, fără îndoială, nesuferit. Unii oameni au o faţă atât de obraznică, încât văzând-o ne temem totdeauna de o mojicie din partea lor, aşa cum văzând alte feţe putem spune îndată că aceşti oameni nu sunt capabili de a insulta pe cineva cu vorba. Un om se poate arăta totdeauna
481 deschis şi sincer numai dacă sinceritatea e unită cu o anumită bunătate. Oamenii spun adeseori despre bărbaţii nobili că au o înfăţişare regească. Dar asta nu e nimic altceva decât o privire obraznică ce şi-au deprins-o din tinereţe, dat fiind că atunci nu li s-a opus nici o rezistenţă.

Toate acestea le putem considera ca aparţinând încă formării negative. Căci multe slăbiciuni ale omului nu provin, adeseori, din faptul că nu i s-a dat nici o învăţătură, ci fiindcă i s-au întipărit numai impresii rele. Aşa, de pildă, doicile îi fac pe copii să se îngrozească de păianjeni, de broaşte râioase etc. Copiii ar căuta, fără îndoială, să pună mâna pe păianjeni tot aşa ca pe alte lucruri. Cum însă doicile, îndată ce văd un păianjen, îşi manifestă greaţa lor prin schimonosirea feţei, asta influenţează printr-o anumită simpatie asupra copilului. Mulţi copii păstrează această frică toată viaţa şi rămân în această privinţă totdeauna copii. Căci păianjenii sunt primejdioşi, ce-i drept, muştelor, şi muşcătura lor e pentru ele veninoasă, dar omului nu îi aduc nici o vătămare. Şi o broască râioasă e un animal tot aşa de nevinovat ca şi o frumoasă broască verde sau orice alt animal.

*

Partea pozitivă a educaţiei fizice este *cultura*. Omul, cu privire la cultură, se deosebeşte de animal. Ea constă în primul rând în exercitarea puterilor minţii noastre. De aceea părinţii trebuie să dea copiilor prilejul potrivit. Regula primă şi principală în acest punct este să se renunţe, pe cât se poate, la toate instrumentele. Astfel renunţăm chiar la început la cingătoare şi la cărucior şi lăsăm copilul să se târască pe pământ până ce învaţă a umbla singur, şi în urmă el va umbla cu atât mai sigur. Instrumentele anume nu fac decât să strice abilitatea naturală. Astfel se întrebuinţează o sfoară pentru a se măsura o distanţă; dar o putem face tot aşa de bine prin măsura cu ochiul; un ceas – pentru a stabili timpul, ceea ce se poate face prin poziţia soarelui; o busolă – pentru a cunoaşte în pădure direcţia, ceea ce se poate cunoaşte şi din poziţia soarelui ziua şi din cea a stelelor noaptea. S-ar putea zice chiar că, în loc să avem nevoie de o luntre pentru a înainta pe apă, putem înota. Renumitul *Franklin* se miră că nu învaţă fiecare a înota, cum doar înotul e aşa de plăcut şi folositor. El expune chiar o metodă uşoară cum putem învăţa singuri a înota. Într-un pârâu
în care, stând pe fund, capul, cel puţin, iese la suprafaţă, să 482
lăsăm să cadă un ou. Să încercăm apoi a apuca oul. Aplecându-ne, picioarele se ridică în sus, şi, pentru ca apa să nu pătrundă în gură, vom îndoi, desigur, capul înapoi spre ceafă, şi astfel vom avea poziţia potrivită, necesară la înotat. Acum nu trebuie decât să dăm din mâini, şi înotăm. Hotărâtor este numai ca îndemânarea naturală să fie cultivată. Adeseori se cere pentru asta informaţie, adeseori copilul însuşi e destul de inventiv sau îşi iscodeşte însuşi instrumente.

Ceea ce trebuie ţinut în seamă în educaţia fizică, deci în ce priveşte trupul, se raportează sau la întrebuinţarea mişcării voluntare, sau la organele simţurilor. În primul caz e important totdeauna ca copilul să-şi ajute singur. Pentru asta e nevoie de putere, îndemânare, sprinteneală, siguranţă; de pildă, ca să putem merge pe punţi înguste, pe înălţimi priporoase de unde vedem înaintea noastră o adâncime, pe un suport ce se clatină.

Dacă un om nu e în stare să o facă, el nici nu este cu desăvârşire ceea ce ar putea fi. De când *Filantropinul* din Dessau a dat exemplul, se fac şi în alte institute cu copiii multe încercări de acest fel. Ne minunăm foarte mult citind cum elveţienii se obişnuiesc chiar din tinereţe să umble prin munţi şi ce mare îndemânare dobândesc în aceasta, astfel că umblă cu deplină siguranţă pe cele mai înguste cărări şi sar peste guri de prăpăstii, şi ştiu chiar dintr-o ochire că vor putea ajunge cu bine dincolo. Cei mai mulţi oameni însă se tem de o cădere ce şi-o închipuie, şi această teamă le înţepeneşte, aşa-zicând, membrele, aşa că un umblet de acest fel e pentru dânşii primejdios. Această teamă sporeşte de obicei cu înaintarea vârstei, şi găsim că ea se întâlneşte de regulă mai ales la bărbaţii care muncesc mult cu capul.

Astfel de încercări cu copiii nu sunt, într-adevăr, prea primejdioase. Căci copiii au, în proporţie cu puterea lor, o greutate cu mult mai mică decât oamenii maturi, şi nici nu cad deci aşa de greu. Pe lângă asta, oasele lor nici nu sunt aşa de rigide şi fragile cum devin la bătrâneţe. Copiii îşi încearcă şi ei înşişi puterile. Îi vedem, de pildă, adeseori, cum se caţără fără un scop hotărât. Alergarea e o mişcare sănătoasă şi face trupul
483 puternic. Săritul, ridicatul, purtatul de sarcini, praştia, aruncarea la ţintă, trânta, alergarea de întrecere şi toate exerciţiile de acest fel sunt foarte bune. Dansul, întrucât e artificial, pare a fi încă prea devreme pentru copiii propriu-zişi.

Exerciţiul de aruncare, fie în depărtare, fie pentru a nimeri o ţintă, implică şi exercitarea simţurilor, mai ales a măsurării cu ochiul. Jocul cu mingea este unul dintre cele mai bune jocuri pentru copii, deoarece la el se mai adaugă şi alergarea sănătoasă. În general, acele jocuri sunt cele mai bune la care, pe lângă exerciţiile de îndemânare, se mai adaugă şi exercitarea simţurilor, de pildă exercitarea măsurării cu ochiul, constând în a judeca exact distanţa, mărimea şi proporţia, de a găsi poziţia locurilor după cele patru ţinuturi ale lumii[1], cu ajutorul soarelui etc.; acestea toate sunt exerciţii bune. Aşa şi imaginaţia

[1] Cele patru puncte cardinale (n.tr).

locală, prin care înţelegem facultatea de a ne reprezenta toate la locul unde le-am văzut de fapt, este ceva foarte folositor, de pildă plăcerea de a regăsi drumul într-o pădure, şi anume prin faptul că ne însemnăm arborii pe lângă care am trecut. Tot aşa şi *memoria localis*[1], constând în faptul că, de pildă, nu numai că ştim în care carte am citit ceva, ci şi în care loc din ea. Astfel muzicianul are clapele în memorie, aşa că nu trebuie să se mai uite la ele. Cultura auzului copiilor e tot aşa de necesară, pentru a şti prin auz dacă ceva e departe sau aproape, şi în care parte.

Jocul de-a baba-oarba al copiilor era cunoscut şi la greci; ei îl numeau μυῖνδα. În general, jocurile copiilor sunt universale. Cele pe care le avem în Germania le găsim şi în Anglia, Franţa etc. Ele izvorăsc dintr-un anumit instinct natural al copiilor; la jocul de-a baba-oarba, de pildă, ei încearcă să vadă cum şi-ar putea ajuta dacă ar fi lipsiţi de un simţ. Prâsnelul este un joc deosebit; totuşi astfel de jocuri de copii dau apoi bărbaţilor materie pentru reflexiuni, şi uneori prilej pentru invenţii importante. Astfel, Segner a scris o disertaţie despre prâsnel, iar unui englez, căpitan de vas, prâsnelul i-a dat prilejul să inventeze o oglindă prin care se poate măsura pe corabie înălţimea stelelor.

Copiii iubesc instrumentele care fac zgomot, de pildă micile trompete, toba etc. Dar acestea nu sunt deloc potrivite, deoarece sunt supărătoare pentru alţii. Ele ar avea totuşi oarecare valoare dacă copiii ar învăţa să-şi taie singuri o trestie 484
aşa încât să poată fluiera din ea.

Şi scrânciobul este o bună mişcare; chiar pentru cei adulţi ea e sănătoasă, dar copiii trebuie supravegheaţi, deoarece mişcarea poate deveni foarte iute. Zmeul de hârtie este, de asemenea, un joc inofensiv. El cultivă îndemânarea, întrucât în acest joc e important să se dea atenţie direcţiei vântului, pentru ca zmeul să se urce cât se poate de sus.

De dragul acestor jocuri băiatul renunţă la alte trebuinţe, şi învaţă astfel cu încetul a se lipsi şi de altceva, şi de mai mult. Pe lângă aceasta, el se deprinde astfel cu ocupaţie continuă, dar tocmai de aceea nu trebuie să fie numai simplu joc, ci trebuie să

---

[1] Memoria locului (vizuală) (n.tr.).

fie joc cu intenţie şi scop final. Căci, cu cât în acest fel trupul copilului va deveni mai puternic şi mai rezistent, cu atât este mai la adăpost de consecinţele vătămătoare ale alintării. Şi gimnastica nu trebuie decât să-i dea naturii direcţia, aşadar ea nu trebuie să producă graţie silită. Disciplina trebuie să intervină mai întâi, nu însă informaţia. Dar aici se va avea în vedere să-i formăm pe copii în cultura trupului lor şi pentru societate. *Rousseau* zice: „Nu veţi forma niciodată bărbaţi de ispravă dacă nu faceţi mai întâi ştrengari!". Mai degrabă poate deveni dintr-un băiat vioi un bărbat bun, decât dintr-un tânăr impertinent care-şi dă aere de om deştept. Copilului i se cere numai să nu fie supărător în societate, dar nici nu trebuie să se arate insinuant. La chemarea altora trebuie să fie prietenos fără impertinenţă, sincer fără obrăznicie. Mijlocul pentru dobândirea acestui rezultat este: numai să nu stricăm nimic, să nu-i dăm noţiuni de bună purtare care nu l-ar face decât să devină timid şi sperios, sau care, pe de altă parte, i-ar sugera ideea de a vrea să se impună. Nimic nu e mai ridicol decât cuminţenia bătrânească sau infatuarea obraznică a copilului. În cazul din urmă noi trebuie să facem ca copilul să simtă cu atât mai mult slăbiciunile sale, dar totuşi nici prea tare superioritatea şi dominaţia noastră, pentru ca el să se formeze, ce-i drept, prin sine însuşi, dar numai ca un om ce trebuie să trăiască în societate, unde lumea trebuie să fie, fără îndoială, destul de încăpătoare pentru dânsul, dar şi pentru alţii.

Toby zice în *Tristram Shandy* către o muscă ce îl supărase lungă vreme, lăsând-o să zboare pe fereastră: „Pleacă, animal rău, lumea este destul de mare pentru mine şi pentru tine!".
485 Şi fiecare şi-ar putea lua asta drept deviză. Noi nu trebuie să devenim nesuferiţi unul altuia; lumea este destul de mare pentru noi toţi.

*

Ajungem acum la cultura sufletului, pe care o putem numi, într-un fel, de asemenea fizică. Dar trebuie să distingem bine una de cealaltă natura şi libertatea. A da legi libertăţii este cu totul altceva decât a forma natura. Natura corpului şi a

sufletului se acordă doar în punctul că, în cultivarea amândurora, se caută a se împiedica depravarea, şi că arta mai adaugă apoi ceva atât la una, cât şi la cealaltă. Formarea sufletului se poate numi, aşadar, fizică tot aşa de bine ca şi formarea trupului.

Această formare fizică a spiritului se deosebeşte însă de cea morală prin faptul că aceasta ţinteşte numai spre libertate, cea dintâi însă numai spre natură. Un om poate fi foarte cultivat în privinţa fizică; el poate avea un spirit foarte format, dar, cu toate acestea, rău cultivat din punct de vedere moral, şi poate fi o creatură răutăcioasă.

Cultura *fizică* însă trebuie deosebită de cea *practică*; aceasta este *pragmatică* sau *morală*. În cazul din urmă avem *moralizare*, nu *cultivare*.

Cultura fizică a spiritului o împărţim în cea *liberă* şi cea *scolastică*. Cea *liberă* este, aşa-zicând, numai un joc, cea *scolastică*, însă, o treabă serioasă; cea *liberă* este aceea care trebuie totdeauna ţinută în seamă la elev, în cea *scolastică* însă elevul e considerat ca stând sub constrângere. Putem fi ocupaţi în joc, ceea ce se numeşte a fi ocupaţi în orele libere; dar putem fi ocupaţi şi în silă, şi asta se cheamă a munci. Formarea scolastică să fie pentru copil muncă, cea liberă să fie joc.

Au fost schiţate diferite planuri de educaţie pentru a se încerca, ceea ce-i şi foarte lăudabil, care metodă este cea mai bună în educaţie. Între altele s-a imaginat chiar o metodă de a lăsa copiii să înveţe ca în joc. *Lichtenberg*, într-un număr al *Magazinului din Göttingen*, critică cu asprime iluzia celor ce încearcă să obţină de la băieţi totul sub formă de joc, cu toate că ei ar trebui deprinşi de cu bună vreme la ocupaţii serioase, în vederea faptului că vor trebui să intre odată în viaţa practică.
Asta produce un efect cu totul contrar. Copilul să se joace, să 486
aibă ore de recreaţie, dar el trebuie să înveţe şi a munci. Cultura abilităţii sale este, fireşte, şi ea bună, ca şi cultura spiritului, dar amândouă felurile de cultură trebuie înfăptuite în timpuri diferite. Şi aşa este pentru om o nenorocire că e prea din cale-afară dispus spre neactivitate. Cu cât un om a lenevit mai mult, cu atât mai greu se hotărăşte să muncească.

La muncă, ocupaţia nu este în sine plăcută, ci noi o întreprindem de dragul altui scop. Ocupaţia la joc e, dimpotrivă, plăcută în sine, fără să avem în vedere vreun scop. Când ne plimbăm, atunci plimbarea însăşi este scopul, şi, cu cât drumul este mai lung, cu atât ne place mai mult. Dacă mergem însă încotrova, atunci societatea care se află în acel loc sau vreun alt lucru este scopul drumului nostru, şi ne place să alegem drumul cel mai scurt. Aşa e şi cu jocul de cărţi. E, de fapt, straniu să vedem cum bărbaţi în toată mintea sunt în stare să şadă adeseori ore întregi şi să amestece cărţi. De aici se vede că oamenii nu încetează aşa lesne de a fi copii. Căci cu cât oare e mai bun acel joc decât jocul de-a mingea al copiilor? Nu chiar că adulţii ar călări pe băţ, dar ei au totuşi caii lor de bătaie.

E de cea mai mare importanţă ca copiii să înveţe a munci. Omul este unicul animal care trebuie să muncească. Abia prin multe pregătiri el poate ajunge să se bucure de cele necesare pentru subzistenţa sa. Chestiunea dacă cerul n-ar fi îngrijit de noi cu mai multă bunăvoinţă lăsându-ne să găsim toate pregătite de mai înainte, aşa încât să nu mai fim nevoiţi să muncim, va primi, fără îndoială, un răspuns negativ; căci omul cere ocupaţii, chiar astfel de ocupaţii care implică o anumită constrângere. Tot aşa de greşită este ideea că, dacă Adam şi Eva ar fi rămas în rai, ei n-ar fi făcut acolo nimic altceva decât să mănânce, să cânte cântece pastorale şi să contemple frumuseţea naturii. Plictiseala i-ar fi torturat pe ei tot aşa de bine ca şi pe alţi oameni aflaţi într-o situaţie asemănătoare.

Omul trebuie să fie ocupat în aşa fel încât scopul pe care-l are înaintea ochilor să-i umple tot sufletul, făcându-l să nu se simtă pe el însuşi, şi cea mai bună odihnă pentru dânsul e cea
487 după muncă. Copilul trebuie deci deprins cu munca. Şi în ce alt loc oare poate fi cultivată dragostea de muncă, decât în şcoală? Şcoala este o cultură silită.[1] Este extrem de păgubitor dacă deprindem copilul să considere toate cele ca joc. El trebuie să aibă răgaz pentru recreare, dar trebuie să fie, pentru

[1] Kant deosebeşte „silit" de „silnic". „Silit" are sensul de „ducător la scop" – *Zwangsmässig* (n.tr.).

el, şi un timp în care munceşte. Chiar dacă copilul n-ar înţelege de îndată folosul acestei constrângeri, totuşi va observa cu vremea marele ei folos. În general n-ar fi decât să ţinem prea mult seama de curiozitatea indiscretă a copiilor, răspunzând totdeauna la întrebarea lor: „pentru ce e asta?" şi „pentru ce e aceea?". Silită trebuie să fie educaţia, dar din această cauză ea n-are voie să fie silnică.[1]

În ce priveşte cultura liberă a forţelor sufleteşti, e de însemnat că ea înaintează mereu. Ea trebuie să aibă în vedere mai ales facultăţile superioare. Cele inferioare se cultivă şi aşa în aceeaşi vreme, dar numai în considerarea celor superioare; isteţimea, de pildă, în vederea inteligenţei. Aici regula principală este că nici o facultate mintală nu trebuie cultivată izolat pentru sine, ci fiecare numai în raportare la cealaltă, de pildă imaginaţia – numai în folosul inteligenţei.

Facultăţile inferioare izolate n-au pentru sine nici o valoare, de pildă un om care are multă memorie, dar nici o putere de judecare. Un astfel de om nu este, în acest caz, decât o enciclopedie vie. Şi astfel de măgari de povară ai Parnasului sunt utili; căci, deşi nu pot produce nimic de seamă, totuşi cară materiale pentru ca alţii să înfăptuiască ceva bun din ele. Isteţimea produce numai prostii dacă lipseşte puterea de judecare. Inteligenţa este cunoaşterea universalului. Puterea de judecare este aplicarea universalului la particular. Raţiunea este facultatea de a înţelege legarea universalului cu particularul. Această cultură liberă îşi urmează cursul ei de la copilărie până în vremea când tânărul şi-a terminat toată educaţia. Când un tânăr, de pildă, citează o regulă generală, îl putem face să arate exemple din istorie, fabule în care e îmbrăcată această regulă, locuri din poeţi unde ea e exprimată, dându-i-se astfel prilejul de a-şi exercita isteţimea, memoria etc.

Zicala *Tantum scimus quantum memoria tenemus*[2] îşi are, fireşte, adevărul său, şi de aceea cultura memoriei e foarte necesară. Toate lucrurile sunt aşa făcute încât inteligenţa

[1] În original, *sklavische*, adică înrobitoare, silnică (n.tr.).

[2] „Ştim doar ce avem în memorie" (n.red.).

urmează mai întâi impresiile sensibile, iar memoria trebuie să
488 le păstreze. Aşa e, de pildă, şi cu limbile. Le putem învăţa sau prin memorare formală, sau prin conversaţie, şi aceasta din urmă este, la limbile vii, cea mai bună metodă. Învăţarea cuvintelor este într-adevăr necesară, dar cel mai potrivit procedăm atunci când facem să se înveţe acele cuvinte ce se găsesc la autorul pe care-l citim chiar atunci cu tinerii. Tineretul trebuie să-şi aibă partea hotărâtă şi determinată de învăţat. Astfel, şi geografia se învaţă cel mai bine printr-un anumit mecanism. Memoria mai ales iubeşte acest mecanism, şi în foarte multe cazuri el e chiar foarte util. Pentru istorie încă nu s-a inventat până acum nici un mecanism prea potrivit; s-a făcut, ce-i drept, încercarea cu tabele, dar şi cu acestea, se pare, nu prea merge bine. Istoria însă e un mijloc excelent de a exercita inteligenţa în judecare. Memorarea e foarte necesară, dar cea pentru simplul exerciţiu n-are nici o valoare, de pildă când lăsăm să se înveţe discursuri pe dinafară. În orice caz, ea nu ajută decât spre sporirea impertinenţei, iar declamarea este, pe lângă asta, numai o afacere pentru bărbaţi. Din acestea fac parte şi toate lucrurile ce se învaţă numai pentru un viitor examen sau în vederea uitării ulterioare, *in futuram oblivionem*. Trebuie să ocupăm memoria numai cu lucruri ce ne interesează să le păstrăm şi care au legătură cu viaţa reală. Cel mai păgubitor lucru pentru copii este citirea de romane, deoarece ei nu fac mai târziu nici o întrebuinţare de ele, decât că le servesc ca distracţie când le citesc. Citirea de romane slăbeşte memoria. Căci ar fi ridicol de a păstra în memorie romane şi de a le istorisi apoi altora. Trebuie, de aceea, să luăm toate romanele din mâinile copiilor. Citindu-le, ei îşi închipuie în roman un roman nou, deoarece ei îşi rânduiesc împrejurările în alt mod, rătăcind cu spiritul şi pierzându-şi timpul fără a gândi. Distracţii nu trebuie îngăduite niciodată, cel mai puţin în şcoală, căci ele produc în sfârşit o anumită înclinaţie, o anumită deprindere. Şi cele mai frumoase talente se pierd la un om care e robit distracţiei. Copiii, chiar dacă se distrag în desfătările lor, ei îşi revin totuşi în scurtă vreme; îi vedem însă mai ales foarte distraţi atunci când au în cap ştrengării rele,

căci atunci ei meditează cum să le ascundă sau cum să le repare. În acest caz ei n-aud decât cu o ureche, răspund pe de-a-ndoaselea, nu ştiu ce citesc etc.

Memoria trebuie cultivată de timpuriu, dar pe lângă ea, 489
totdeodată, şi inteligenţa.

Memoria se cultivă: 1) prin păstrarea numelor din naraţiuni; 2) prin citire şi scriere; citirea trebuie însă exercitată din cap, şi nu prin buchisire; 3) prin limbi, pe care copiii să le înveţe mai întâi prin auzite, înainte de a citi ceva. Apoi un aşa-numit *Orbis pictus*[1], potrivit rânduit, aduce bune servicii, şi se poate începe cu botanica, cu mineralogia şi cu descrierea naturii în general. Reprezentarea formei acestor obiecte dă prilej de desen şi modelare, pentru care e nevoie de matematică. Primul învăţământ ştiinţific va începe cel mai potrivit cu geografia, atât cea matematică, cât şi cea fizică. Istorisiri de călătorii, lămurite prin planşe şi hărţi, conduc apoi la geografia politică. De la starea actuală a suprafeţei pământului ne întoarcem apoi la cea de odinioară, ajungem la geografia veche, la istoria veche etc.

La copil însă trebuie să căutăm a combina pe nesimţite ştiinţa cu putinţa. Între toate ştiinţele, matematica pare a fi singurul mod ce împlineşte cel mai bine acest scop ultim. Mai departe trebuie să combinăm ştiinţa cu vorbirea (vorbirea curgătoare, vorbirea elegantă şi elocvenţa). Dar şi copilul trebuie să înveţe să distingă ştiinţa de simpla opinie şi credinţă. În acest fel pregătim o inteligenţă *justă* şi un gust *just*, nu *fin* sau *delicat*. Acesta trebuie să fie mai întâi gust al simţurilor, mai ales al ochilor, în urmă însă gust al ideilor.

Reguli trebuie să se găsească în tot ce are să cultive inteligenţa. E foarte util de a dobândi regulile şi prin abstracţie, pentru ca inteligenţa să nu procedeze numai în mod mecanic, ci şi având conştiinţa unei reguli.

E, de asemenea, foarte bine de a prinde regulile într-o anumită formulă şi de a le încredinţa astfel memoriei. Având regulile în memorie, chiar dacă uităm întrebuinţarea lor, ne vom orienta totuşi repede iarăşi. Se pune aici întrebarea:

---

[1] *Lumea în imagini* (n.red.).

Să preceadă întâi regulile *in abstracto* şi să se înveţe reguli abia în urmă, după ce s-a învăţat bine aplicarea lor? Sau regula
490 să meargă la pas cu întrebuinţarea? Numai metoda din urmă e înţeleaptă. În celălalt caz, aplicarea e foarte nesigură atâta vreme până când se ajunge la reguli. Regulile însă mai trebuie orânduite la prilej dat în clase, căci nu le reţinem dacă nu sunt legate întreolaltă. Gramatica deci va merge, la învăţarea limbilor, totdeauna cu ceva înainte.

*

Trebuie să dăm însă acuma şi o noţiune sistematică despre întregul scop al educaţiei şi despre modul cum se poate atinge.

1) *Cultura generală a facultăţilor mintale*, deosebită de cea particulară. Ea năzuieşte spre abilitate şi perfecţiune, nu pentru a-l informa pe elev într-o materie specială, ci pentru a întări forţele sale mintale. Ea este:

a) sau *fizică*. Aici totul se întemeiază pe exerciţiu şi disciplină, fără să le fie îngăduit copiilor să cunoască maxime. Ea este pasivă pentru discipol, el trebuie să asculte de conducerea altuia. Alţii gândesc pentru dânsul.

b) sau *morală*. În acest caz ea nu se întemeiază pe disciplină, ci pe maxime. Totul e pierdut dacă vrem să o întemeiem pe exemple, ameninţări, pedepse etc. Ea n-ar fi atunci decât disciplină. Trebuie să năzuim ca elevul să acţioneze bine din maxime proprii, nu din obişnuinţă, nu numai să săvârşească binele, ci să-l facă fiindcă e binele. Căci toată valoarea morală a acţiunilor stă în maximele binelui. Educaţia fizică se deosebeşte de cea morală prin faptul că cea dintâi e pasivă pentru elev, a doua însă e activă. El trebuie să înţeleagă totdeauna temeiul şi deducţia acţiunii din conceptele datoriei.

2) *Cultura particulară a facultăţilor mintale*. Aici găsim cultura facultăţii de cunoaştere, a simţurilor, a puterii de imaginaţie, a memoriei, a tăriei atenţiei şi a isteţimii, deci tot ce priveşte *facultăţile inferioare* ale intelectului. Despre cultura simţurilor, de pildă a măsurării cu ochiul, s-a vorbit mai înainte.

În ce priveşte cultura puterii de imaginaţie, vom nota următoarele. Copiii au o imaginaţie extrem de puternică, şi ea nu mai trebuie încordată şi întinsă nicidecum prin basme. Dimpotrivă, ea trebuie 491
înfrânată şi adusă sub reguli, dar totuşi nu vom lăsa-o cu desăvârşire neocupată. Hărţile geografice au ceva ce ademeneşte pe toţi copiii, chiar pe cei mai mici. Plictisindu-se chiar de toate celelalte, ei tot mai învaţă ceva unde au nevoie de hărţi. Şi asta e o bună distracţie pentru copii, în care imaginaţia lor nu poate rătăci în gol, ci trebuie să se ţină, aşa-zicând, în hotarele unei anumite figuri. Am putea face într-adevăr la copii începutul cu geografia. Figuri de animale, plante etc. ar putea însoţi în acelaşi timp expunerea; ele trebuie să înviorează geografia. Istoria însă ar trebui, credem, să intervină abia mai târziu.

În ce priveşte întărirea atenţiei, vom nota că ea trebuie întărită în general. O agăţare rigidă a gândurilor noastre de un obiect nu este nicidecum un talent, ci, dimpotrivă, o slăbiciune a simţului nostru intern, deoarece în acest caz el e inflexibil şi nu poate fi aplicat după plac. Distracţia este vrăjmaşă oricărei educaţii. Memoria însă se întemeiază pe atenţie.

În ce priveşte însă *facultăţile superioare* ale intelectului, întâlnim aici cultura inteligenţei, a puterii de judecare şi a raţiunii. Inteligenţa o putem forma la început, aşa-zicând, într-un mod şi pasiv, prin arătarea de exemple pentru regulă, sau invers, prin aflarea regulii pentru cazurile singulare. Puterea de judecare arată ce întrebuinţare trebuie făcută de inteligenţă. Ea e necesară pentru a înţelege ceea ce se învaţă sau se vorbeşte şi pentru a nu repeta ceva fără înţelegere. Câţi nu citesc şi nu aud ceva fără a o pricepe, chiar dacă o cred!

Prin raţiune înţelegem principiile. Dar trebuie să ne dăm seama că aici e vorba de o raţiune care e încă condusă. Nu e nevoie ca ea să tot vrea să raţioneze, dar nici nu trebuie să i se raţioneze multe dintre cele ce depăşesc conceptele. Aici încă nu e vorba de raţiunea speculativă, ci de reflexiunea asupra a ceea ce se întâmplă, după cauzele şi efectele sale. E vorba de o raţiune care, în economia şi structura sa, e practică.

Facultăţile minţii se cultivă cel mai bine în felul că facem noi înşine tot ce vrem să săvârşim, de pildă dacă punem imediat

în aplicare regula gramaticală pe care am învăţat-o. Înţelegem
492 o hartă cel mai bine dacă o putem face singuri. Ajutorul cel mai mare al înţelegerii este producerea. Învăţăm în modul cel mai temeinic şi păstrăm cel mai bine ceea ce învăţăm, aşa-zicând, din noi înşine. Numai puţini oameni însă sunt în stare să o facă. Îi numim autodidacţi (αὐτοδίδακτοι).

La formarea raţiunii trebuie să procedăm în mod socratic. Socrate, care îşi zicea sieşi moaşa cunoştinţelor auditorilor săi, dă, în dialogurile sale pe care ni le-a păstrat Platon, într-un fel oarecare, exemple de cum se pot scoate chiar la oameni bătrâni unele cunoştinţe din raţiunea lor proprie. În multe privinţe copiii nu trebuie să aplice raţiunea. Ei nu trebuie să raţioneze asupra tuturor lucrurilor. Ei nu trebuie să cunoască principiile acţiunii necesare pentru a-i face bine educaţi, dar îndată ce e vorba de datorie trebuie să-i facem să cunoască principiile. Dar, în general, trebuie să avem în vedere să nu turnăm în capul lor cunoştinţe raţíonale, ci să scoatem din ei aceste cunoştinţe. Metoda socratică ar trebui să constituie regula pentru cea catehetică. Ea este, fireşte, cam înceată, şi e greu să întocmim lucrurile aşa încât, atunci când încercăm a scoate la ıveală cunoştinţele la un elev, ceilalţi să înveţe şi ei ceva în acelaşi timp. Metoda catehetică-mecanică este, de asemenea, bună în unele ştiinţe; de pildă, în expunerea religiei revelate. În religia generală însă trebuie să aplicăm metoda socratică. Cu privire anume la ceea ce trebuie învăţat din punct de vedere istoric, metoda catehetică-mecanică poate fi considerată excelentă.

Aici vom pune şi formarea sentimentului de plăcere şi neplăcere. Ea trebuie să fie negativă, dar sentimentul însuşi nu trebuie moleşit. Înclinarea spre moleşeală este pentru om mai rea decât toate relele vieţii. E de aceea extrem de important ca copiii să înveţe a munci din tinereţe. Copiii, dacă nu sunt alintaţi, iubesc într-adevăr distracţiile unite cu oboseala, ocupaţiile pentru care se cere încordare. În ceea ce priveşte mâncarea, nu trebuie să-i facem mofturoşi şi nici nu trebuie să-i lăsăm să aleagă. De obicei mamele le intră copiilor prea mult în voie şi, în general, îi moleşesc. Şi totuşi se observă că

copiii, mai ales băieţii, îl iubesc mai mult pe tatăl lor decât pe mamă. Asta se explică, fără îndoială, prin faptul că mamele nu-i lasă să zburde, să alerge etc., de teamă să nu li se întâmple ceva. Tata, care îi ceartă, şi chiar îi bate dacă n-au fost cuminţi, 493
îi ia totuşi uneori la câmp şi îi lasă aici să alerge, să se joace şi să se veselească după cum e felul băieţesc.

Se crede că se poate exercita răbdarea copiilor prin aceea că-i lăsăm să aştepte lungă vreme un lucru dorit. Dar asta n-ar fi tocmai necesar. Fireşte însă că ei au nevoie de răbdare când sunt bolnavi etc. Răbdarea are două înfăţişări. Ea constă sau în faptul că pierdem orice speranţă, sau în faptul că dobândim curaj nou. Prima înfăţişare nu e necesară dacă cerem totdeauna numai posibilul. Iar curaj nou putem dobândi dacă dorim numai ceea ce e just. La boală, însă, lipsa de nădejde strică tot atât de mult cât e în stare să îndrepte tăria curajului. Cine însă îl mai poate dobândi, cu privire la starea sa fizică sau morală, acela nici nu renunţă la speranţă.

Copiii nu trebuie făcuţi nici timizi. Ei devin astfel mai ales dacă ieşim împotriva lor cu vorbe grele şi îi ruşinăm adeseori. Amintim aici mai ales strigătul multor părinţi: „Să-ţi fie ruşine!". Nu se prea vede de ce adică ar avea să se ruşineze copiii, când, de pildă, bagă degetul în gură etc. „Nu se obişnuieşte, nu se cuvine", asta le putem spune, dar nu trebuie să le strigăm niciodată: „Să-ţi fie ruşine!", decât în cazul în care mint. Natura i-a dat omului ruşinea ca să se trădeze când minte. Dacă deci părinţii nu le vorbesc copiilor niciodată despre ruşine decât atunci când mint, ei în toată viaţa lor ar roşi totdeauna de ruşine atunci când mint. Dacă însă îi facem mereu să se ruşineze, se înrădăcinează la ei o timiditate care nu-i va părăsi niciodată.

Voinţa copiilor nu trebuie, cum am spus-o mai sus, frântă, ci trebuie numai condusă aşa încât să cedeze în faţa piedicilor naturale. La început, fireşte, copilul trebuie să asculte orbeşte. E împotriva naturii ca copilul să comande prin ţipătul său şi ca cel tare să asculte de cel slab. De aceea nu trebuie să cedăm copiilor nici chiar în prima copilărie la ţipătul lor, lăsându-i să stoarcă ceva prin silă. De obicei părinţii greşesc aici şi se încăpăţânează apoi să îndrepte lucrurile, refuzând copiilor, mai

târziu, tot ce cer ei. Însă e foarte absurd să le refuzăm fără
494 cauză ceea ce aşteaptă ei de la bunătatea părinţilor, şi asta numai pentru a le opune rezistenţă şi a-i face pe ei, cei slabi, să simtă superioritatea părinţilor.

Copiii sunt alintaţi când li se intră în voie, dar sunt cu desăvârşire rău educaţi când ne împotrivim de-a dreptul voinţei şi dorinţelor lor. Alintarea se face de obicei atâta vreme cât sunt o jucărie a părinţilor, mai ales în timpul când încep să vorbească. Din alintare însă rezultă o prea mare pagubă pentru toată viaţa. Când ne împotrivim voinţei copiilor, îi împiedicăm totodată, ce-i drept, să-şi manifeste supărarea, ceea ce, fireşte, trebuie să se întâmple, dar cu atât mai mult sunt ei furioşi în interiorul lor. Modul în care ar trebui să se poarte, în acest caz, încă nu l-au cunoscut. Regula ce trebuie să o observăm deci la copiii de vârstă fragedă este ca, atunci când ei ţipă şi noi credem că li se întâmplă ceva neplăcut, să le venim în ajutor, dar atunci când o fac din simplă supărare să-i lăsăm să ţipe. Şi aceeaşi atitudine trebuie observată neîntrerupt şi mai în urmă. Rezistenţa ce o întâlneşte copilul în acest caz este foarte naturală, şi este, la drept vorbind, negativă, întrucât doar nu facem decât să nu le intrăm în voie. Unii copii însă capătă de la părinţi tot ce cer, dacă îi roagă cu stăruinţă. Dacă lăsăm copiii să dobândească totul prin ţipete, ei devin răutăcioşi; dacă dobândesc însă totul prin rugăminte, ei devin moleşiţi. De aceea, dacă nu intervine o cauză importantă pentru a proceda altfel, noi trebuie să îndeplinim rugămintea copilului. Găsind însă o cauză să nu o îndeplinim, noi nu ne vom lăsa înduplecaţi nici prin multă rugare. Orice refuz trebuie să fie irevocabil. Acest refuz are apoi efectul nemijlocit că nu trebuie să refuzăm adeseori.

Presupunându-se, ceea ce totuşi nu putem admite decât foarte arareori, că copilul are o predispoziţie naturală pentru încăpăţânare, atunci e cel mai bine să procedăm în felul că, dacă el nu ne face nimic pe plac, nici noi, la rândul nostru, nu-i facem lui nimic pe plac. Frângerea voinţei produce o mentalitate de sclav, pe când rezistenţa naturală produce docilitate.

Cultura morală trebuie să se întemeieze pe maxime, nu pe disciplină. Aceasta împiedică necuviinţele, cealaltă formează

modul de gândire. Trebuie să năzuim ca copilul să se deprindă a acţiona după maxime, şi nu după anumite impulsuri. Prin disciplină nu rămâne decât o deprindere, care se stinge însă totuşi cu anii. Copilul trebuie să înveţe a acţiona după maxime 495
a căror echitate o înţelege el însuşi. Vedem însă lesne că la copiii mici acest lucru e greu de făcut, şi că de aceea cultura morală cere deci de la părinţi şi învăţători foarte multă pricepere.

Când copilul, de pildă, minte, nu trebuie să-l pedepsim, ci să-l întâmpinăm cu dispreţ, spunându-i că pe viitor nu i se va da crezare etc. Dacă însă pedepsim copilul când face ceva rău şi îl răsplătim când face binele, atunci el face binele pentru a avea bine. Când iese apoi în lume, unde nu se întâmplă aşa, căci putem face binele fără a primi răsplată, şi răul fără a primi pedeapsă, atunci acest copil devine un om care nu se va gândi la altceva decât cum ar putea străbate bine în lume, şi el va fi bun sau rău după cum va găsi că e mai folositor pentru dânsul.

Maximele trebuie să izvorască din om însuşi. În cultura morală trebuie să căutăm chiar de cu bună vreme să dăm copiilor noţiuni despre ceea ce este bine sau rău. Dacă vrem să întemeiem moralitatea, nu trebuie să pedepsim. Moralitatea este ceva atât de sfânt şi de sublim încât nu e îngăduit să o aruncăm aşa, cu dispreţ, punând-o în acelaşi rang cu disciplina. Prima străduinţă în educaţia morală este de a forma un caracter. Caracterul stă în abilitatea de a acţiona după maxime. La început ne însuşim maxime ale şcolii, iar mai târziu, maxime ale umanităţii. La început, copilul ascultă de legi. Maximele sunt şi ele legi, dar subiective; ele izvorăsc din propria inteligenţă a omului. Nici o călcare a legii şcolii însă nu trebuie să treacă nepedepsită, deşi pedeapsa trebuie să fie totdeauna potrivită greşelii.

Dacă vrem să formăm la copii un caracter, trebuie să ne dăm bine seama ca să-i facem să observe în toate lucrurile un anumit plan, anumite legi, care trebuie urmate cu cea mai mare exactitate. Astfel le fixăm, de pildă, un timp pentru dormit, pentru muncă, pentru distracţie, şi acest timp apoi nu trebuie nici prelungit, nici scurtat. În chestiunile indiferente le putem lăsa copiilor alegerea, numai că ei trebuie să respecte totdeauna

ceea ce şi-au fixat o dată ca lege. La copii însă nu trebuie să formăm caracterul unui cetăţean, ci caracterul unui copil.

496 Oamenii care nu şi-au propus anumite reguli sunt şovăitori; adeseori nu ştim cum să-i luăm, şi nicicând nu putem şti bine ce trebuie să credem despre ei. E drept că adeseori îi dojenim pe acei oameni care acţionează totdeauna după reguli, de pildă pe omul care, după ceas, a fixat pentru fiecare acţiune un timp anumit; dar de multe ori această dojană e nedreaptă, şi această regularitate, deşi pare a fi pedanterie, este o dispoziţie spre formarea caracterului.

De caracterul unui copil, mai ales al unui elev, ţine înainte de toate ascultarea. Aceasta este de două feluri: mai întâi o ascultare faţă de de *voinţa absolută*, apoi, în al doilea rând, şi faţă de *voinţa cunoscută ca raţională şi bună* a unui conducător. Ascultarea poate fi dedusă din constrângere, şi atunci ea e *absolută*, sau din încredere, şi atunci ea e de celălalt fel. Această din urmă ascultare, *voluntară*, e foarte importantă; dar şi cea dintâi e foarte necesară, deoarece pregăteşte copilul pentru îndeplinirea acelor legi pe care trebuie să le îndeplinească în viitor ca cetăţean, deşi poate că nu-i sunt pe plac.

De aceea copiii trebuie să stea sub o anumită lege a constrângerii. Această lege însă trebuie să fie universală, ceea ce e de observat mai ales în şcoli. Învăţătorul n-are voie să arate, între mai mulţi copii, nici o predilecţie, nici o preferinţă faţă de un copil în mod deosebit. Căci altfel legea încetează de a fi universală. Îndată ce copilul vede că nu toţi ceilalţi trebuie să se supună şi ei aceleiaşi legi, el devine rebel.

Se tot vorbeşte că copiilor trebuie să li se înfăţişeze toate în aşa fel încât ei să le facă din înclinaţie-plăcere. În unele cazuri, fireşte că e bine aşa, dar sunt multe lucruri pe care trebuie să le prescriem şi ca datorie. Asta aduce apoi mare folos pentru întreaga viaţă. Căci cu privire la dările publice, la munca avută în diferitele funcţiuni şi în multe alte cazuri, ne poate conduce numai datoria, nu înclinaţia. Presupunându-se chiar că copilul n-ar pricepe datoria, totuşi e mai bine aşa, şi copilul va înţelege, credem, totuşi, că ceva este datoria sa ca copil, mai greu, însă, că ceva este datoria sa ca om. Dacă ar

putea înţelege şi acest lucru, ceea ce însă nu e cu putinţă decât la o vârstă mai înaintată, ascultarea ar fi şi mai perfectă.

Orice călcare a unei porunci la un copil este o lipsă de ascultare, şi aceasta are drept consecinţă o pedeapsă. Şi la o călcare a poruncii din nebăgare de seamă pedeapsa nu este de prisos. Această pedeapsă este sau *fizică*, sau *morală*.

Pedepsirea e *morală* când lovim în tendinţa individului de
a fi onorat şi iubit, tendinţă care ajută moralitatea, de pildă 497
când umilim copilul, primindu-l cu o răceală glacială. Aceste înclinaţii trebuie susţinute cât se poate de mult. De aceea acest fel de pedepsire este cel mai bun, deoarece vine în ajutorul moralităţii; de pildă, când copilul minte, o privire dispreţuitoare este o pedeapsă suficientă şi cea mai potrivită pedeapsă.

Pedepsele *fizice* constau sau în refuzarea lucrurilor dorite, sau în aplicarea pedepselor. Felul dintâi e înrudit cu pedeapsa morală şi este negativ. Celelalte pedepse trebuie aplicate cu luare-aminte, ca să nu rezulte de aici o *indoles servilis* (dispoziţiune servilă). Nu e bine să împărţim copiilor răsplăţi, căci aceasta îi face interesaţi şi produce o *indoles mercenaria* (dispoziţiune mercenară).

Ascultarea este, mai departe, sau ascultarea *copilului*, sau a *adolescentului*. Călcarea ei e urmată de pedeapsă. Aceasta este sau de fapt o pedeapsă *naturală*, pe care şi-o atrage omul singur prin purtarea sa, de pildă când copilul se îmbolnăveşte dacă mănâncă prea mult, şi aceste pedepse sunt cele mai bune, deoarece omul le experimentează în tot cursul vieţii sale, şi nu numai în copilărie; sau însă pedeapsa e *artificială*. Înclinaţia de a fi onorat şi iubit este un mijloc sigur de a proceda în pedepsire în aşa fel încât ea să fie durabilă. Pedepsele fizice nu trebuie să fie decât o completare a celor morale. Când pedepsele morale nu mai ajută deloc şi când trecem apoi la pedepse fizice, prin acestea nu se mai formează totuşi un caracter bun. La început însă constrângerea morală trebuie să înlocuiască lipsa reflexiunii copiilor.

Pedepsele care se aplică cu semne de mânie au un efect negativ. Copiii le consideră în acest caz numai ca urmări asupra lor, persoana lor fiind obiect al afectului altuia. În

general, pedepsele trebuie să li se aplice copiilor totdeauna ţinându-se seama ca ei să vadă că numai îndreptarea lor este scopul ultim al pedepselor. A lăsa copiii să mulţumească, să sărute mâna etc., când sunt pedepsiţi, e absurd şi îi face pe copii servili. Când pedepsele fizice sunt deseori repetate, ele produc încăpăţânare şi, dacă părinţii îşi pedepsesc copiii pentru încăpăţânare, ei îi fac tot mai încăpăţânaţi. Şi nu totdeauna oamenii cu înfăţişare aspră sunt şi cei mai răi, ci adeseori ei se lasă lesne înduplecaţi dacă li se vorbeşte cu blândeţe.

498 Ascultarea adolescentului se deosebeşte de ascultarea copilului. Ea constă în supunerea la regulile datoriei. A face ceva din datorie înseamnă a asculta de raţiune. A vorbi copiilor de datorie e osteneală zadarnică. La urmă ei consideră datoria ca un lucru a cărui neobservare e urmată de nuia. Copilul ar putea fi condus numai prin instincte, dar, îndată ce a crescut mai mare, trebuie să intervină şi noţiunea datoriei. Şi ruşinarea nu trebuie pusă în aplicare la copii, ci abia la vârsta tinereţii. Ea nu se poate ivi decât abia când sentimentul de onoare a prins rădăcini.

Un al doilea element principal în întemeierea caracterului copiilor este dragostea de adevăr. Ea este trăsătura fundamentală şi nota esenţială a unui caracter. Un om care minte n-are nici un caracter, şi, dacă are ceva bun într-însul, asta rezultă numai din temperamentul său. Unii copii au o înclinaţie spre minciună, care foarte adeseori trebuie atribuită unei imaginaţii vioaie. E obligaţia tatălui să vegheze ca copiii să se dezobişnuiască a minţi; căci mamele de obicei consideră aceasta ca un lucru lipsit de importanţă sau de importanţă prea mică; ba ele găsesc chiar în această manifestare o dovadă, măgulitoare lor, privind excelentele dispoziţiuni şi capacităţi ale copiilor lor. Dar aici este locul să se facă întrebuinţare de ruşinare, căci acum copilul o pricepe bine. Îmbujorarea de ruşine ne trădează când minţim, dar nu este totdeauna o dovadă. Adeseori ne îmbujorăm ruşinându-ne de obrăznicia altuia de a ne învinui de ceva. În nici o condiţie nu trebuie să căutăm să storcem

de la copii adevărul prin pedepse, doar că minciuna lor ar atrage chiar îndată o pagubă după sine, şi atunci îi vom pedepsi din cauza pagubei. Pierderea stimei este unica pedeapsă potrivită pentru minciună.

Pedepsele mai pot fi împărţite în *negative* şi *pozitive*, dintre care cele dintâi s-ar aplica în caz de lene sau imoralitate, de pildă când copilul minte, sau e lipsit de politeţe, sau nu e sociabil. Pedepsele pozitive însă se vor aplica pentru rea-voinţă. Înainte de toate, însă, trebuie să ne ferim de a purta mânie faţă de copii.

Un al treilea element în caracterul copilului trebuie să fie *sociabilitatea*. El trebuie să ţină prietenie cu alţii şi să nu fie totdeauna singur pentru sine. Unii învăţători sunt împotriva acestui lucru în şcoli, dar această poziţie e foarte nedreaptă. Copiii să se pregătească pentru cea mai dulce dintre desfătările vieţii. Învăţătorii însă nu trebuie să prefere pe nici
unul dintre elevi pentru talentele sale, ci numai pentru 499
caracterul său, deoarece, altminteri, se iveşte o invidie potrivnică prieteniei.

Copiii mai trebuie să fie sinceri, iar în privirile lor, senini ca soarele. Numai inima veselă e capabilă să simtă plăcere pentru ceea ce-i bine. O religie ce-l face pe om întunecat la suflet e greşită; căci el trebuie să-l servească pe Dumnezeu cu inimă veselă, şi nu din silă. Inima veselă nu trebuie ţinută totdeauna sub severitatea constrângerii şcolii, căci în acest caz ea e în scurtă vreme înăbuşită. Când are libertate, ea se reface iarăşi. În acest scop servesc anumite jocuri la care copilul are libertate, şi unde se străduieşte să-i întreacă totdeauna pe ceilalţi în ceva. Sufletul devine apoi iarăşi senin.

Mulţi oameni cred că anii lor din tinereţe au fost cei mai buni şi cei mai plăcuţi din viaţa lor. Dar nu este tocmai aşa. Sunt anii cei mai apăsători, căci atunci suntem prea de tot supuşi disciplinei, şi arareori putem avea un prieten adevărat, şi încă mai rar libertate. Chiar Horaţiu zice: *Multa tulit, fecitque puer, sudavit et alsit.*[1]

---

[1] „Multe a îndurat şi a făcut copilul, el a asudat şi a degerat" (n.tr.).

*

Copiii nu trebuie instruiţi decât în astfel de lucruri care sunt potrivite pentru vârsta lor. Unii părinţi se bucură când copiii lor pot vorbi de timpuriu ca bătrânii. Din astfel de copii însă nu iese, de obicei, nimic bun. Un copil nu trebuie să fie mai deştept decât se cere pentru un copil. El nu trebuie să devină un imitator orb. Un copil însă care e înzestrat cu maxime morale potrivite bătrâneţii iese cu totul în afară de menirea anilor săi, şi nu face decât să maimuţărească. Copilul să nu aibă decât inteligenţa unui copil şi să nu se arate prea devreme. Un astfel de copil nu va deveni niciodată un bărbat priceput şi cu inteligenţă senină. Tot aşa de insuportabil devine copilul care vrea să urmeze chiar toate modele, de pildă când vrea să fie frizat, să poarte manşete, şi poate chiar şi tabachere. Prin aceasta el capătă o înfăţişare afectată, care nu-i şade bine unui copil. Societatea bună îi este o povară, iar virtutea bărbătească îi lipseşte, în cele din urmă, cu desăvârşire. Tocmai de aceea trebuie să luptăm de cu bună vreme şi împotriva vanităţii sale, sau, mai bine zis, nu trebuie să i se dea prilejul de a deveni vanitos. Asta se întâmplă însă când copiilor chiar de timpuriu li se tot vorbeşte de cât de frumoşi sunt, de cât de minunat îi prinde cutare sau cutare podoabă,
500 sau dacă li se promit şi li se dau podoabe ca răsplată. Podoabele nu se potrivesc copiilor. Îmbrăcămintea lor, curată şi modestă, ei trebuie să o primească numai ca pe ceva necesar. Dar şi părinţii nu vor pune preţ pe acestea, nu se vor uita mereu în oglindă, căci şi în aceste lucruri, ca în toate, pilda este atotputernică şi întăreşte sau nimiceşte povaţa bună.

Despre educaţia practică

Educaţia practică cuprinde: 1) abilitatea, 2) prudenţa, 3) moralitatea. În ce priveşte *abilitatea*, să avem grijă ca ea să fie temeinică, şi nu trecătoare. Nu trebuie să avem aparenţa ca şi cum am avea cunoştinţe despre lucruri pe care totuşi mai apoi nu le putem înfăptui. Temeinicia trebuie să se arate în abilitate şi să devină cu încetul obişnuinţă în modul de gândire. Temeinicia constituie elementul esenţial al caracterului unui bărbat. Abilitatea e necesară şi talentului.

În ce priveşte *prudenţa*, ea rezidă în arta de a pune abilitatea în practică, adică de a vedea cum putem să ne servim de oameni pentru scopurile noastre. Pentru aceasta e nevoie de multe lucruri. La drept vorbind, prudenţa e cea din urmă însuşire a omului; însă, după valoare, ea ocupă locul al doilea.

Dacă ar fi să lăsăm copilul în seama prudenţei, el ar deveni închis şi nepătruns, dar ar putea pătrunde pe ceilalţi. Mai ales ar trebui să fie de nepătruns cu privire la caracterul său. Arta aparenţei exterioare este buna-cuviinţă. Şi această artă trebuie s-o posedăm. A pătrunde pe alţii e dificil, dar e necesar să pricepem această artă şi, pe de altă parte, să ne facem pe noi înşine impenetrabili. Pentru asta se cere disimulare, adică ascunderea propriilor defecte şi acea aparenţă exterioară. Disimularea nu este totdeauna făţărnicie, şi poate fi îngăduită uneori, dar se apropie totuşi de nesinceritate. Făţărnicia este un mijloc foarte urâcios. Prudenţa cere să nu ne ieşim îndată

din fire; dar nici nu trebuie să fim prea nepăsători. Nu trebuie deci să fim vehemenţi, dar trebuie totuşi să fim hotărâţi. A fi hotărât se deosebeşte de a fi vehement. Un om *hotărât* (*strenuus*) este acela care are plăcere pentru a voi. Aceasta contribuie la moderarea afectului. Prudenţa e necesară pentru temperament.

501 *Moralitatea* priveşte caracterul. *Sustine et abstine* este pregătirea pentru o moderaţie înţeleaptă. Dacă vrem să formăm un caracter bun, trebuie să înlăturăm mai întâi pasiunile. Omul trebuie să se deprindă cu privire la înclinaţiile sale aşa încât să nu devină pasionat, ci el trebuie să înveţe a se lipsi de ceva dacă i se refuză. *Sustine* înseamnă „rabdă şi deprinde-te a suporta!".

Se cere curaj şi înclinaţie dacă vrem să învăţăm a ne lipsi de ceva. Trebuie să ne obişnuim cu refuzuri, rezistenţă etc.

Temperamentului îi aparţine simpatia. O simpatie duioasă şi languroasă trebuie evitată la copii; ea se potriveşte numai unui caracter sensibil. Simpatia se mai deosebeşte de milă şi este un rău care constă în a te tot văicări despre un lucru sau altul. Ar trebui să dăm copiilor bani de buzunar din care să poată ajuta pe cei nevoiaşi, şi aici am vedea dacă sunt milostivi sau ba; dacă sunt însă totdeauna darnici numai cu banii părinţilor lor, asta nu înseamnă nimic.

Maxima *Festina lente* indică o activitate continuă la care trebuie să ne grăbim foarte, pentru a învăţa mult, deci *festina*. Dar trebuie să învăţăm şi cu temei, şi deci să avem timp pentru fiecare lucru, deci *lente*. Or, se pune chestiunea: ce este preferabil, să avem o mare cantitate de cunoştinţe, sau numai una mai mică, dar temeinică? E mai bine să ştim puţin, dar acest puţin cu temei, decât mult şi superficial, căci în sfârşit tot se observă lipsa de profunzime, în cazul din urmă. Dar copilul nu ştie, fireşte, în ce împrejurări se poate afla, pentru a avea nevoie de cutare sau cutare fel de cunoştinţe; şi, de aceea, cel mai bine este să ştie din toate câte ceva temeinic, căci altminteri el înşală pe alţii cu cunoştinţele sale învăţate doar la suprafaţă.

Lucrul cel mai important este întemeierea caracterului. Acesta rezidă în hotărârea neclintită a voinţei de a face ceva, şi

apoi în executarea reală a acestei hotărâri. *Vir propositi tenax*[1], zice Horaţiu, şi în aceasta constă un caracter bun! De pildă, când am făgăduit cuiva ceva, trebuie să-mi ţin promisiunea, chiar dacă mi-ar aduce pagubă. Căci un bărbat care-şi propune ceva, dar nu o face, nu poate avea încredere nici în sine însuşi; de pildă, când cineva îşi propune să se scoale totdeauna de 502
dimineaţă pentru a studia, sau pentru a face cutare sau cutare lucru, sau pentru a face o plimbare, şi primăvara se scuză că dimineaţa e încă prea rece şi i-ar putea face rău, vara însă că dimineaţa se poate dormi aşa de bine şi că somnul îi este plăcut, amânând astfel de azi pe mâine executarea hotărârii sale, în acest fel, până la urmă, el nu se mai încrede nici în sine însuşi.

Ceea ce este împotriva moralei se exclude din astfel de hotărâri. La un om rău caracterul e foarte stricat, dar aici el se mai numeşte şi neînduplecare, deşi ne place totuşi văzând că îşi înfăptuieşte hotărârile şi e statornic, cu toate că ar fi mai bine dacă s-ar manifesta în acest fel în lucruri bune.

Cel ce amână totdeauna executarea hotărârilor sale nu plăteşte mult. Aşa-zisa pocăinţă viitoare este de acest fel. Căci omul care a trăit totdeauna în desfrâu şi vrea să se pocăiască într-o clipă nu poate reuşi nicidecum să o facă, întrucât doar nu se poate întâmpla dintr-o dată minunea ca el să devină ceea ce este acela care şi-a întrebuinţat bine toată viaţa şi a avut totdeauna gânduri cinstite. Tot de aceea nu putem aştepta nimic nici de la pelerinaje, cazne şi posturi; căci nu se poate pricepe cum pelerinajele şi alte obiceiuri pot contribui să facă dintr-o dată dintr-un om desfrânat un om nobil.

Ce folos poate ieşi pentru cinste şi îndreptare când postim ziua, iar noaptea, în schimb, mâncăm încă o dată pe atâta, sau când impunem corpului o cazná care nu poate contribui cu nimic la schimbarea sufletului?

Pentru a întemeia în copii un caracter moral, trebuie să ne însemnăm următoarele:

Trebuie să-i facem, prin pilde şi porunci, să înţeleagă pe cât se poate datoriile pe care trebuie să le îndeplinească.

---

[1] „Omul neclintit în hotărârile sale" (n.red.).

Datoriile pe care le are de îndeplinit copilul nu sunt decât datoriile obişnuite faţă de sine însuşi şi faţă de alţii. Aceste datorii trebuie deci deduse din natura obiectului. Aici vom considera deci mai de aproape:

a) Datoriile faţă de sine însuşi. Acestea nu constau în a-şi procura o îmbrăcăminte strălucită, în a da ospeţe grandioase etc., deşi totul trebuie să fie frumos şi curat. Ele nu constau nici în căutarea satisfacerii poftelor şi dorinţelor noastre, căci,
503 dimpotrivă, omul trebuie să fie foarte sobru şi moderat, pentru a avea în interiorul său o anumită demnitate ce-l înalţă înaintea tuturor creaturilor, şi datoria lui este de a face să se arate în persoana sa proprie această demnitate a umanităţii.

Dar noi ne lepădăm de această demnitate a umanităţii când, de pildă, ne dedăm beţiei, când săvârşim păcate împotriva naturii, când ne aruncăm în tot felul de desfrâuri etc., ceea ce îl înjoseşte pe om cu mult sub animale. Mai apoi, când omul se târăşte înaintea altora, făcându-le neîntrerupt complimente, în nădejdea de a dobândi printr-o purtare atât de nedemnă bunăvoinţa lor, atunci şi acestea sunt împotriva demnităţii umanităţii.

Demnitatea omului am putea face să o simtă copilul chiar la el însuşi, de pildă în caz de necurăţenie, care, cel puţin, doar e scârboasă pentru oameni. Dar copilul se poate înjosi şi, de fapt, sub demnitatea umanităţii prin minciună, întrucât doar poate gândi şi comunica altora gândurile sale. Minţitul îl face pe om să devină obiect al dispreţului general şi e un mijloc să-i răpească în faţa sa proprie stima şi încrederea pe care fiecare ar trebui s-o aibă pentru sine.

b) Datoriile faţă de alţii. Respectul şi stima pentru dreptul oamenilor trebuie să i se întipărească copilului chiar foarte de timpuriu, şi trebuie să veghem bine ca să le pună în practică; de pildă, când un copil întâlneşte alt copil mai sărac şi îl împinge cu trufie din cale sau de lângă sine, îl loveşte etc., atunci să nu zicem: „Nu face asta, asta îl doare pe celălalt; fii milos! E doar un copil sărman" etc., ci să ne arătăm şi faţă de dânsul cu aceeaşi trufie, făcându-l să simtă cât de potrivnică a fost purtarea sa dreptului omenirii. Însă copiii n-au, propriu-zis,

deloc mărinimie. Asta o putem vedea, de pildă, din faptul că dacă părinţii îi poruncesc copilului lor să dea altuia jumătate din pâinea sa cu unt, fără ca el să primească apoi din partea lor, în schimb, o bucată şi mai mare, atunci copilul sau nu dă nimic, sau totuşi foarte arareori şi cu neplăcere. Şi nici nu putem doar să-i vorbim copilului multe de mărinimie, deoarece el încă n-are nimic în stăpânirea sa.

Mulţi autori au omis cu desăvârşire secţiunea moralei care cuprinde datoriile faţă de sine însuşi, sau au explicat-o greşit, 504
cum a făcut-o *Crugott*. Datoria faţă de sine însuşi stă însă, cum am spus, în aceea că omul păstrează, în persoana sa proprie, demnitatea umanităţii. El se dojeneşte când are înaintea ochilor ideea umanităţii. El are, în ideea sa, un original cu care se compară. Când numărul anilor sporeşte, când instinctul sexual începe să se deştepte, atunci e momentul critic, în care numai demnitatea omului e singura în stare să-l ţină pe tânăr în frâu. Dar de cu bună vreme trebuie să-i dăm tânărului indicaţii cum are să se ferească de cutare sau cutare lucru.

Şcolilor noastre le lipseşte aproape cu desăvârşire ceea ce ar contribui în mod considerabil de mult la formarea copiilor în probitate, anume un catehism al dreptului. Acesta ar trebui să conţină cazuri care ar fi populare, care s-ar întâmpla în viaţa obştească şi în care s-ar ivi totdeauna de la sine întrebarea dacă ceva e just sau nu. De pildă, când cineva care ar trebui să-l plătească astăzi pe creditorul său e mişcat de înfăţişarea unui nevoiaş şi îi dă acestuia suma pe care o datoreşte şi pe care ar trebui s-o plătească acum, e asta just sau nu? Nu! e injust, căci eu trebuie să fiu liber dacă vreau să împart binefaceri. Şi, dacă dau sărmanului banii, eu fac o faptă merituoasă; dacă plătesc însă datoria mea, eu săvârşesc o faptă obligatorie. Mai apoi, dacă e îngăduită o minciună din necesitate? Nu! Nu se poate imagina nici un singur caz în care minciuna ar merita scuză, cel puţin înaintea copiilor, care altminteri ar considera ca necesitate orice lucru de nimic şi şi-ar permite mai adeseori minciuni. Dacă ar exista o astfel de carte, am putea fixa cu mult folos o oră pe zi pentru a învăţa din ea copiii să

cunoască şi să iubească din suflet dreptul oamenilor, acest ochi al lui Dumnezeu pe pământ.

În ce priveşte obligaţia de binefacere, ea este o obligaţie numai imperfectă. Nu trebuie să facem inima copiilor moale, pentru a fi afectată de soarta altuia, ci s-o facem hotărâtă. Inima lor să nu fie plină de sentiment, ci plină de ideea datoriei. Mulţi oameni deveniră într-adevăr neîndurători pentru că, după ce se arătaseră miloşi, se văzură adeseori înşelaţi. A vrea să facem ca un copil să înţeleagă latura meritorie a faptelor este în zadar. Preoţii greşesc foarte adeseori prezentând operele de binefacere ca ceva merituos. Fără a ne gândi la faptul că în faţa lui Dumnezeu nu putem face niciodată mai mult decât
505 datoria noastră, este, de asemenea, numai datoria noastră de a face bine celui sărac. Căci inegalitatea bunăstării oamenilor rezultă numai din împrejurări întâmplătoare. Posedând avere, eu n-am s-o mulţumesc decât faptului că eu sau predecesorul meu am avut norocul să profităm de acele împrejurări, iar considerarea faţă de totalitate rămâne totuşi oricând aceeaşi.

Invidia se deşteaptă când facem copilul atent să se preţuiască pe sine după valoarea altora. El ar trebui, dimpotrivă, să se preţuiască după ideile raţiunii sale. De aceea, umilinţa nu este, într-adevăr, nimic altceva decât comparaţia valorii proprii cu perfecţiunea morală. Astfel, de pildă, religia creştină învaţă nu atât umilinţa, cât mai vârtos îl face pe om umil, deoarece, în temeiul ei, el trebuie să se compare cu supremul model al perfecţiunii. Foarte greşit este de a face să stea umilinţa în a se preţui pe sine mai prejos de alţii. „Vezi cum se poartă cutare sau cutare copil!” etc. – un apel de acest fel nu produce decât un fel de gândire prea puţin nobilă. Când omul preţuieşte valoarea sa proprie după alţii, el caută sau să se înalţe deasupra celuilalt, sau să scadă valoarea celuilalt. Acest lucru din urmă însă este invidia. În acest caz căutăm să născocim totdeauna în sarcina altuia o greşeală; căci, dacă acel om n-ar exista, nici n-am putea fi comparaţi cu el, noi am fi cei mai buni. Prin reaua aplicare a spiritului de emulaţie, nu se face decât să se trezească invidia. Cazul în care emulaţia ar mai putea servi pentru ceva este acela de a convinge pe cineva

de posibilitatea înfăptuirii unui lucru, de pildă când cerem de la un copil să înveţe o lecţie arătându-i că alţii o pot face.

În nici un fel nu ne este îngăduit să lăsăm ca un copil să ruşineze pe alt copil. Toată trufia întemeiată pe avantajele norocului trebuie să căutăm a o înlătura. În acelaşi timp însă trebuie să căutăm să întemeiem la copii francheţea. Ea este o încredere modestă în sine însuşi. Prin ea omul e pus în starea de a-şi arăta toate talentele într-un mod cuvenit. Ea trebuie să fie bine deosebită de insolenţă, care constă în indiferenţa faţă de judecata altora.

Toate dorinţele omeneşti sunt sau formale (libertate şi putere), sau materiale (raportate la un obiect), dorinţe ale iluziei sau delectării, sau, în sfârşit, ele se referă la simpla durată a amândurora ca elemente ale fericirii.

Dorinţe de primul fel sunt: ambiţia, setea de dominaţie şi 506
de avere. Cele de felul al doilea: plăcerea sexuală (voluptatea), plăcerea pentru lucruri (trai bun) sau plăcerea socială (gust pentru conversaţie). Dorinţe de felul al treilea, în sfârşit, sunt: dragostea de viaţă, de sănătate, de comoditate (pentru viitor, scutire de griji).

Vicii însă sunt sau cele ale răutăţii, sau cele ale josniciei, sau cele ale prostiei. Celor dintâi le aparţin: invidia, nemulţumirea şi bucuria de paguba altuia; celor de felul al doilea: nedreptatea, necredinţa (făţărnicia), desfrânarea, atât în risipa bunurilor, cât şi a sănătăţii (lipsa de măsură) şi a onoarei. Vicii de categoria a treia sunt lipsa de dragoste, zgârcenia, lenea (moleşeala).

Virtuţile sunt sau virtuţi ale *meritului*, sau numai ale *obligaţiei*, sau ale *nevinovăţiei*. Celor dintâi le aparţine mărinimia (care stă în a se învinge pe sine, atât în răzbunare, cât şi în comoditate şi în setea de bogăţie), binefacerea, stăpânirea de sine; la categoria a doua: probitatea, buna-cuviinţă şi dragostea de pace; la a treia, în sfârşit, onestitatea, modestia şi cumpătarea.

Întrebarea e dacă omul este din natură bun sau rău din punct de vedere moral. Nici una din amândouă, căci din natură el nu este nicidecum o fiinţă morală; el devine o fiinţă morală numai

dacă raţiunea sa se înalţă până la noţiunile datoriei şi legii. Putem totuşi afirma că de la origine el are în sine impulsuri spre toate viciile, căci el are înclinaţii şi instincte care îl împing, deşi raţiunea îl mână în direcţia opusă. De aceea el nu poate deveni bun din punct de vedere moral decât prin virtute, deci prin constrângere proprie, deşi poate fi nevinovat când lipsesc imboldurile.

Viciile rezultă mai ales din faptul că starea civilizată violentează natura, iar menirea noastră ca oameni este doar de a ieşi din starea naturală barbară, în care nu suntem decât animale.

În educaţie totul depinde de faptul de a stabili pretutindeni principii exacte, făcându-i pe copii să le înţeleagă şi să le primească cu plăcere. Ei trebuie să înveţe a pune în locul dispreţului, urii, oroarea de ceea ce-i revoltător şi absurd; a pune numai oroarea interioară în loc de cea exterioară, faţă de oameni şi faţă de pedepsele divine; stimă de sine şi demnitate interioară – în locul opiniei oamenilor, valoare interioară a acţiunii
507 şi a făptuirii – în loc de vorbe şi emoţii, inteligenţă – în loc de sentiment, şi veselie şi pietate cu bună-dispoziţie – în loc de devoţiune morocănoasă, timidă şi întunecată.

Înainte de toate, însă, trebuie să ferim copiii şi de primejdia de a preţui prea din cale-afară *merita fortunae* (meritele norocului).

*

În ce priveşte educaţia copiilor în raportul ei cu religia, se iveşte mai întâi chestiunea dacă e posibil să întipărim copiilor de timpuriu idei religioase. Asupra acestui lucru s-a discutat foarte mult în pedagogie. Ideile religioase presupun totdeauna ceva teologie. Or, ar fi oare să se poată preda o teologie tineretului, care nu cunoaşte lumea, care nu se cunoaşte încă nici pe sine? E oare posibil ca tineretul, care nu cunoaşte încă datoria, să fie în stare a înţelege o datorie nemijlocită către Dumnezeu? Atâta e cert, că, dacă s-ar putea face ca copiii să nu fie martori la nici un act de veneraţie a fiinţei supreme, chiar să nu audă nici numele lui Dumnezeu, ar fi atunci potrivit cu ordinea lucrurilor să-i conducem mai întâi spre scopurile

umane şi spre ceea ce i se cuvine omului, să agerim puterea lor de judecare, să-i informăm despre ordinea şi frumuseţea operelor naturii, să mai adăugăm apoi o cunoaştere mai amplă a structurii universului şi să le deschidem abia după acestea priceperea pentru ideea unei fiinţe supreme, a unui legiuitor. Cum însă, după starea actuală a societăţii noastre, asta nu e posibil, faptul că am vrea să-i învăţăm abia târziu ceva despre Dumnezeu, pe când ei ar auzi totuşi numele lui şi ar vedea servindu-i-se, ar produce la ei sau indiferenţă, sau idei greşite, de pildă frică de puterea lui Dumnezeu. Cum însă e de temut că această frică s-ar putea cuibări în fantezia copiilor, noi trebuie să evităm de a căuta să le dăm prea devreme noţiuni religioase. Dar asta nu trebuie să fie o chestiune de memorie, simplă imitaţie şi numai maimuţăreală, ci calea pe care o alegem trebuie să fie totdeauna în acord cu natura. Chiar fără noţiuni abstracte despre datorie, despre obligaţii, despre bună sau rea-purtare, copiii vor înţelege că există o lege a datoriei, că nu comoditatea, folosul etc. au s-o determine, ci ceva universal, care nu se îndreaptă după toanele oamenilor. Dar învăţătorul însuşi trebuie să-şi facă această idee.

Mai întâi trebuie să atribuim totul naturii, apoi însă chiar
pe aceasta însuşi lui Dumnezeu, arătând cum, de pildă, mai 508
întâi totul a fost orânduit pentru conservarea speciilor şi echilibrarea lor, dar pe departe, totodată, şi pentru om, ca să poată deveni fericit prin străduinţă proprie.

Noţiunea de Dumnezeu s-ar putea lămur la început cel mai bine prin analogie cu cea a unui tată sub a cărui îngrijire stăm; în acest fel se poate arăta foarte lesne necesitatea solidarităţii oamenilor, considerându-i ca făcând parte dintr-o familie.

Dar ce este oare religia? Religia este legea în noi întrucât primeşte putere asupra noastră de la un legiuitor şi judecător; ea este o morală aplicată la cunoaşterea lui Dumnezeu. Dacă nu unim religia cu moralitatea, religia devine numai un mod de a solicita favoarea cerească. Laudele aduse lui Dumnezeu, rugăciunile, frecventarea bisericilor nu sunt menite decât să dea omului puteri noi, curaj nou pentru îndreptare, sau să fie expresia unei inimi însufleţite de ideea datoriei. Acestea nu

sunt decât pregătiri la fapte bune, dar nu sunt ele însele fapte bune, şi nu putem deveni plăcuţi fiinţei supreme în alt mod decât devenind mai buni.

Trebuie să începem mai întâi la copil cu legea pe care o poartă în sine. Omul se dispreţuieşte pe sine însuşi dacă e vicios. Acest dispreţ îşi are temeiul în omul însuşi, şi el nu se dispreţuieşte numai din cauză că Dumnezeu a oprit răul. Căci nu e necesar ca legiuitorul să fie totodată autorul legii. Astfel, un principe poate opri în ţara sa furtul, fără să poată fi numit din această cauză autorul opririi furtului. De aici omul învaţă să înţeleagă că numai buna sa purtare îl face demn de fericire. Legea divină trebuie să apară totodată ca lege naturală, căci ea nu este arbitrară. De aceea religia intră în orice moralitate.

Dar nu trebuie să începem cu teologia. O religie care e clădită numai pe teologie nu poate conţine niciodată ceva moral. Vom găsi în ea numai frică, pe de o parte, şi nădejde şi străduinţă de răsplată, pe de altă parte, şi acestea nu produc apoi decât un cult superstiţios. Moralitatea deci trebuie să premeargă, iar teologia să-i urmeze, şi asta se numeşte religie.

Legea în noi se numeşte conştiinţă. Conştiinţa este, propriu-zis, aplicarea acţiunilor noastre la această lege. Reproşurile conştiinţei vor fi fără efect dacă nu ne-o gândim ca reprezentând pe Dumnezeu, care şi-a stabilit tronul său
509 sublim deasupra noastră, dar şi în noi – tribunalul său. Dacă religia nu se adaugă la conştiinţa morală, ea este fără efect. Religie fără conştiinţă morală este un cult superstiţios. Vrem să servim lui Dumnezeu, de pildă când îl lăudăm, când preamărim puterea sa, înţelepciunea sa, fără să ne gândim cum să împlinim legile divine, ba chiar fără a cunoaşte şi a cerceta puterea sa, înţelepciunea sa etc. Aceste preamăriri sunt un narcotic pentru conştiinţa unor astfel de oameni şi o pernă pe care ea să poată dormi liniştită.

Copiii nu pot pricepe toate noţiunile religioase, unele însă trebuie să li se întipărească, cu toate acestea, numai că trebuie să fie mai mult negative decât pozitive. A-i face pe copii să recite formule, asta nu serveşte la nimic şi nu produce decât o idee greşită despre pietate. Adevărata veneraţie a lui Dumnezeu

constă în a făptui după voinţa lui Dumnezeu, şi acest lucru trebuie să-l înveţe copiii. Trebuie să luăm aminte, la copii precum şi la noi înşine, ca numele lui Dumnezeu să nu fie luat în deşert atât de adeseori. Chiar dacă îl întrebuinţăm la felicitări, ba chiar în intenţie pioasă, şi acesta este un abuz. Ideea de Dumnezeu ar trebui să-l pătrundă pe om, ori de câte ori pronunţă numele său, cu respect, şi de aceea ar trebui să-l întrebuinţeze arareori, şi niciodată cu uşurinţă. Copilul trebuie să înveţe a simţi cu respect pentru Dumnezeu, ca înaintea stăpânului vieţii şi al întregii lumi; mai departe, ca înaintea celui ce poartă grijă de om, şi, în al treilea rând, în sfârşit, ca înaintea judecătorului său. Se istoriseşte că Newton, totdeauna când pronunţa numele lui Dumnezeu, se oprea o clipă şi reflecta.

Lămurindu-i-se în acelaşi timp noţiunea de Dumnezeu şi de datorie, copilul învaţă cu atât mai bine a respecta prevederea divină pentru creaturi, şi e ferit prin asta de tendinţa spre distrugere şi cruzime care se manifestă aşa de multe ori în maltratarea unor animale mici. Totodată ar mai trebui să povăţuim tineretul să descopere binele în rău; de pildă, fiarele, insectele sunt modele de curăţenie şi sârguinţă. Oamenii răi arată binele legii. Păsările care vânează viermi apără grădina etc.

Trebuie să le dăm deci copiilor unele noţiuni despre fiinţa supremă, pentru ca ei, văzând pe alţii rugându-se etc., să ştie cui se roagă şi de ce o fac. Aceste noţiuni trebuie însă să nu fie
decât puţine la număr şi să fie, cum s-a spus, numai negative. 510
Dar trebuie să începem a le întipări copiilor chiar din prima tinereţe, luând însă totodată bine seama ca ei să nu stimeze oamenii după practica religiei lor, căci, cu toată diversitatea religiilor, există totuşi pretutindeni o unitate a religiei.

*

Aici, la sfârşit, vom adăuga câteva observaţii de care ar trebui să ţină seama mai ales tineretul, la intrarea în adolescenţă. În acest timp tânărul începe a face anumite deosebiri pe care nu le făcea înainte. Anume, mai întâi, deosebirea sexelor. Natura a aruncat asupra acestei chestiuni

un anumit văl de taină, ca şi cum acest lucru ar fi ceva ce pentru om nu este cu totul cuviincios şi este numai o trebuinţă a animalităţii în om. Natura a căutat însă să unească acest fapt cu tot felul de moralitate posibilă. Chiar naţiunile sălbatice se poartă în acestea cu un fel de ruşine şi reţinere. Copiii pun uneori celor adulţi întrebări neaşteptate asupra acestei chestiuni, de pildă de unde vin copiii, dar ei se lasă lesne satisfăcuţi, sau dându-li-se răspunsuri fără înţeles, sau spunându-li-se că întrebarea lor e copilăroasă.

Dezvoltarea acestor înclinaţii la adolescent este mecanică, şi aici se petrec lucrurile ca la toate instinctele, anume că ele se dezvoltă şi fără a cunoaşte un obiect. E deci cu neputinţă de a-l ţine în această privinţă pe tânăr în neştiinţă şi în nevinovăţia ce o însoţeşte. Prin tăcere însă nu facem decât să înteţim răul. Asta se vede în educaţia înaintaşilor noştri. În educaţia timpurilor mai noi se susţine cu tot dreptul că trebuie să i se vorbească tânărului despre acestea în mod deschis, lămurit şi hotărât. Atingem, fireşte, aici un punct delicat, care nu e considerat cu plăcere ca obiect al unei conversaţii publice. Dar totul e pus iarăşi la locul cuvenit prin faptul că vorbim despre acestea cu seriozitate demnă, ţinând seama de înclinaţiile tânărului.

Vârsta de 13 şi 14 ani reprezintă de obicei momentul când la adolescent se dezvoltă înclinaţia pentru celălalt sex (doar că copiii au fost seduşi şi depravaţi prin exemple rele, ca să se întâmple mai devreme). Puterea lor de judecare este şi ea
511 formată în acest timp, şi natura a pregătit-o deja cam tot atunci, aşa încât să putem vorbi cu ei despre acestea.

Nimic nu slăbeşte spiritul, precum şi trupul omului, mai mult decât acel fel de voluptate care e îndreptată spre sine însuşi, şi ea e cu desăvârşire potrivnică naturii omului. Dar nici pe aceasta nu trebuie s-o tăinuim tânărului. Trebuie să i-o arătăm în toată oroarea ei, să-i spunem că prin asta el se face inutil pentru perpetuarea genului uman, că prin ea în primul rând se distrug puterile trupului, că în acest fel îşi atrage o bătrâneţe prematură şi că spiritul său suferă foarte mult etc.

Tinerii pot scăpa de tentaţiile acestui viciu prin ocupaţie neîntreruptă, nedând patului şi somnului decât timpul absolut necesar. Gândurile îndreptate spre aceste lucruri trebuie alungate prin acele ocupaţii, căci, chiar dacă obiectul rămâne numai în imaginaţie, el roade totuşi vlaga vieţii. Îndreptându-şi înclinaţia spre sexul celălalt, tânărul găseşte încă o anumită rezistenţă; îndreptând-o însă spre sine însuşi, el şi-o poate satisface în orice timp. Efectul fizic e extrem de vătămător, dar consecinţele din punctul de vedere al moralităţii sunt încă cu mult mai rele. Aici se depăşesc hotarele naturii, şi înclinaţia pustieşte fără zăgaz, deoarece nu are loc o satisfacere reală.

Cu privire la tinerii deja dezvoltaţi, educatorii lor au ridicat chestiunea dacă e îngăduit ca un tânăr să caute contact cu celălalt sex. Dacă ar fi să alegem între cele două posibilităţi, atunci aceasta din urmă este, fără îndoială, preferabilă. În cazul dintâi tânărul făptuieşte împotriva naturii, aici însă nu. Natura i-a dat menirea de bărbat îndată ce devine major, şi i-a dat deci şi felul său de a se perpetua; trebuinţele însă pe care omul le are cu necesitate într-un stat civilizat fac ca el atunci să nu-i poată educa încă totdeauna pe copiii săi. El greşeşte deci aici împotriva ordinii civile. Cel mai bine este deci, ba chiar e o datorie, ca tânărul să aştepte până ce este în stare să se căsătorească în bună rânduială. El se poartă atunci nu numai ca un om bun, ci şi ca un cetăţean bun.

Tânărul să înveţe de timpuriu să aibă stimă cuviincioasă faţă de celălalt sex, să-şi dobândească în schimb printr-o activitate lipsită de vicii stima lui şi să năzuiască astfel spre înalta răsplată a unei căsătorii fericite.

O a doua distincţie pe care începe a o face tânărul în
vremea când intră în societate stă în dobândirea cunoaşterii 512
despre deosebirea stărilor sociale şi despre inegalitatea oamenilor. Ca copil nu trebuie să-l facem nicidecum să simtă acestea. Nici nu trebuie chiar să-i îngăduim ca el să dea porunci servitorimii. Întrucât vede că părinţii poruncesc servitorimii, i se poate, în orice caz, spune: „Noi le dăm pâinea, şi pentru asta ei ascultă de noi, tu nu le-o dai, şi deci ei nici

nu trebuie să asculte de tine". Copiii nici nu ştiu nimic despre asta, numai dacă părinţii nu le-ar sugera ei înşişi această vanitate. Tânărului trebuie să-i arătăm că inegalitatea oamenilor este o întocmire care s-a ivit când un om a căutat să dobândească avantaje înaintea altuia. Conştiinţa egalităţii oamenilor, cu toată inegalitatea civilă, i se poate întipări tânărului încetul cu încetul.

Trebuie să veghem ca tânărul să-şi cumpănească valoarea în mod absolut, şi nu în comparaţie cu alţii. A stima în alţii ceea ce nu constituie nicidecum valoarea oamenilor este vanitate. Mai departe trebuie să facem ca el să devină conştiincios în toate lucrurile, şi nu să pară numai a fi conştiincios, ci să se străduiască a fi pe de-a-ntregul. Trebuie să-i atragem atenţia ca, în nici un lucru în care a cumpănit bine o hotărâre, să n-o lase să devină o decizie deşartă. Mai bine să nu se ia nici o hotărâre, lăsându-se lucrul în îndoială – spre mulţumire cu condiţiunile exterioare şi răbdare la muncă: *Sustine et abstine*; spre modestie în desfătări. Dacă nu cerem numai desfătări, ci vrem să fim şi răbdători la muncă, vom deveni membri utili ai comunităţii şi vom fi feriţi de plictiseală.

Trebuie să-l conducem pe tânăr spre veselie şi bună-dispoziţie. Veselia inimii izvorăşte din faptul că nu avem să ne reproşăm nimic – spre dispoziţie netulburată. Putem ajunge prin exerciţiu să dobândim totdeauna dispoziţia necesară pentru a lua parte cu voioşie la societate.

Să năzuim a considera multe totdeauna ca datorie. O acţiune trebuie să aibă pentru mine valoare nu pentru că e de acord cu înclinaţia mea, ci pentru că prin aceasta îmi îndeplinesc datoria.

Să năzuim spre dragostea de oameni faţă de alţii, şi apoi şi spre sentimente cosmopolite. În sufletul nostru este ceva ce ne împinge să avem interes 1) pentru noi înşine, 2) pentru alţii
513 cu care am crescut, şi, în sfârşit, trebuie să mai fie dat 3) un interes pentru binele universal. Trebuie să facem ca copiii să cunoască acest interes, pentru a-şi putea încălzi prin el sufletele

lor. Ei trebuie să se bucure de binele universal, chiar dacă nu este în folosul patriei lor sau spre câştigul lor propriu.

Să veghem ca tânărul să nu pună mare preţ pe gustarea plăcerilor vieţii. Frica copilăroasă de moarte va dispărea în acest caz. Trebuie să-i arătăm tânărului că plăcerea nu împlineşte ceea ce promitea perspectiva ei.

În sfârşit, vom arăta necesitatea de a ne socoti cu noi înşine în fiecare zi, ca la sfârşitul vieţii să putem face o totalizare cu privire la valoarea vieţii noastre.

Cuprins

Aceste reflecții despre educație reprezintă notele unui curs ținut de Kant la Universitatea din Königsberg. Prin nota ei personală, lucrarea este un subiect de profundă meditație pentru pedagogi şi filosofi, pentru foarte mulți oameni care ar trebui să fie natural interesați de această temă.

ISBN 973-596-104-0